

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі»
08 липня 2015 року № 152-Н
Форма № П-4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Навчально-науковий інститут харчових технологій, готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу

Форма навчання денна
(денна, заочна, заочно-дистанційна)

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри

Г. П. Скляр
(підпис, ініціали та прізвище)

« ____ » _____ 2021 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

***на тему: «Розвиток культурно-пізнавального туризму у Чернігівській
області: стан та перспективи»***

***зі спеціальності 242 «Туризм»
освітня програма «Туризм» ступеня бакалавра***

Виконавець роботи Марченко Єлизавета Едуардівна
(прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Науковий керівник д.геогр.н., доц. Шуканов Павло Васильович
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Полтава – 2021

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	6
1.1 Організація туристичної діяльності в Чернігівській області.....	6
1.2 Організаційні засади та нормативно-правова база розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні та регіоні.....	16
1.3 Історико-культурна спадщина Чернігівської області як ресурсна база розвитку культурно-пізнавального туризму.....	27
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО- ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	36
2.1 Роль музейних закладів Чернігівської області в забезпеченні пізнавальної рекреаційної діяльності та історико-культурного туризму.....	36
2.2 Ареали та кластери розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області.....	46
2.3 Перспективи розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області.....	56
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	77

ВСТУП

Україна починаючи з 2014 р. знаходиться у затяжній політико-економічній кризі, яка з поширенням пандемії Covid-19 лише ускладнилася. Для забезпечення зміцнення національної економіки необхідний розвиток малого та середнього бізнесу, який може стати локомотивом позитивних змін. Усі галузі народного господарства України важливі, але з-поміж усіх слід виокремити туристичну сферу, яка у нашій країні має потужний потенціал, але й на половину не використовується. Вважаємо, що за правильного підходу щодо організації туризму, кооперації бізнесу та державних структур туристична сфера може стати головним драйвером поліпшення соціально-економічного становища в Україні.

Сприяє розвитку туризму досить велика територія України, яка має унікальну історико-культурну спадщину, велику кількість заповідних територій, розвинуту мережу музейних закладів та об'єктів атракцій, а також інших елементів туристичної інфраструктури. Їх цільове та ефективне використання буде сприяти розвитку туристичної сфери, поповненню державного бюджету, надходження іноземних інвестицій, розбудови туристичної інфраструктури тощо. Однією з областей, яка володіє потужним туристично-рекреаційним потенціалом є Чернігівська.

Зазначимо, що дослідженням туристичної діяльності займалася велика когорта вчених, зокрема: В. Ю. Андрушенко, В.Г. Герасименко, І. В. Давиденко, І. С. Каленюк, Є.В. Козловський, Н.В. Корж, О. В. Кривень, М.М. Логвин, Н.М. Карпенко, П.В. Шуканов, О.О. Любіцева, Н. А. Опанасюк та інші. Вивченню туристичної сфери саме Чернігівської області присвячено праці: І.Я. Антоненко, О. Микитчак, Н.В. Погуда, О. В. Чухіна та інші. Водночас вважаємо, що на сьогоднішній день у науковій літературі не вистачає досліджень розвитку культурно-пізнавального туризму, потужна ресурсна база для якого знаходиться у Чернігівській області.

Мета роботи полягає в дослідженні теоретичних та прикладних аспектів організації культурно-пізнавального туризму, використання історико-

культурної спадщини як складової сфери туризму у Чернігівській області та аналізу показників, що характеризують його стан розвитку, вивчення проблем, а також подальших перспектив розвитку.

Поставлена мета передбачає виконання наступних взаємопов'язаних завдань:

- розглянути організацію туристичної діяльності в Чернігівській області;
- дослідити організаційні засади та нормативно-правову базу розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні та регіоні;
- оцінити історико-культурну спадщину Чернігівської області як ресурсну базу розвитку культурно-пізнавального туризму;
- визначити роль музейних закладів Чернігівської області в забезпеченні пізнавальної рекреаційної діяльності та історико-культурного туризму;
- провести аналізу ареалів та кластерів розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області;
- виявити перспективи розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області.

Об'єктом дослідження є процес розвитку культурно-пізнавального туризму у Чернігівській області.

Предметом дослідження є чинники, сучасні тенденції, проблеми та основні напрями удосконалення розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області.

Для розв'язання визначених завдань роботи, досягнення мети використовувався наступний комплекс взаємодоповнюючих методів дослідження: загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема, методи системного аналізу, методи причинно-наслідкового аналізу, методи порівняльного аналізу, методи прямого структурного аналізу, узагальнення, SWOT-аналізу. За допомогою аналітичного методу здійснено підбір інформації за темою. Використовувався метод економіко-статистичного аналізу, проведені розрахунки аналізу тенденцій туристичної сфери проводилися за допомогою MS Excel.

Інформаційною базою слугували: законодавчі та нормативно-правові акти України, що регламентують діяльність у галузі туризму (Конституція України, Закони України «Про туризм», «Про музеї та музейну справу», «Про культуру», «Про охорону археологічної спадщини», «Про охорону культурної спадщини» та інші чинні нормативно-правові акти), матеріали Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Чернігівській області та Департаменту культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської обласної державної адміністрації, праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем дослідження організації сфери туризму, публікації в наукових періодичних видань, статистичні бюлетені туристичної діяльності електронні дані мережі Інтернет.

Галуззю застосування результатів дослідження є практична діяльність підприємств сфери туризму. Запропоновані у роботі теоретичні і методичні рекомендації створюють об'єктивне підґрунтя для подальшого розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків, переліку інформаційних джерел (67 найменувань) та додатків. Робота викладена на 69 сторінках машинописного тексту (без інформаційних джерел та Додатків), вміщує 7 таблиць, 21 рисунка і 4 додатки

РОЗДІЛ 1

ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

1.1 Організація туристичної діяльності в Чернігівській області

Туристична сфера є однією з найбільш динамічно розвиваючих в ХХІ столітті. Сьогодні подорожі стали невід'ємною частиною життя людини. Люди бажають більше подорожувати, цікавляться іншими культурами, намагаються дізнаватися більше інформації про нові місця. Розвиток інформаційних технологій, транспортної інфраструктури, глобалізація сприяють розвитку туристичної індустрії. За оцінками Всесвітньої туристської організації туристична галузь займає перше місце за показником експорту/імпорту, всього ж у даній сфері задіяно більше 140 мільйонів працівників або кожен чотирнадцятий задіяний у даній сфері [67].

Для багатьох країн світу туристична сфера є базою розвитку національних економік. Так, у країнах Європи туризму забезпечення до 10 % ВВП, а у Кіпрі даний показник склав 25 %. Що стосується України, то наша країна у даному плані значно відстає. Туристична сфера України забезпечує трохи більше 1 % ВВП, а співвідношення між туристами, які в'їжджають в нашу країну, та які виїжджають є негативним. Це відбувається на фоні високої туристичної привабливості України, наявності потужного туристично-рекреаційної бази, що свідчить про невикористані можливості розвитку туристичної індустрії в нашій країні. Туристична галузь має всі можливості в Україні стати однією з найбільш бюджетоутворюючих для цього необхідно правильно підійти до розвитку туристичної інфраструктури, реклами найбільш привабливих DESTINATION та поліпшення політико-економічної ситуації в країні [20].

Окрім того розвиток туристичної галузі є генератором розквіту інших галузей народного господарства. Так, за оцінками експертів Всесвітньої

туристської організації від стану туристичної сфери залежить більше 40 інших галузей економіки. Так, в значній мірі від стану розвитку туристичної галузі залежать: пасажирські перевезення, готельна індустрія, ресторанний бізнес, виробництво сувенірів, виробництво спортивного інвентарю, екскурсійні, а також санаторно-лікувальні та оздоровчі послуги та багато інших. Відповідно розвиток туризму може дати суттєвий поштовх для піднесення всієї національної економіки [17].

Одним з регіонів України, який має потужний нереалізований до кінця туристично-рекреаційний потенціал є Чернігівщина. Зазначимо, що Чернігівська область є третім за величиною регіоном України, який займає 5,29 % загальної площі України, а площа становить 3190 км². Центром Чернігівської області є місто Чернігів, яким було центром регіону Северщини (одне з найбільших міст Київської Русі 882-1240 рр.). Сьогодні Чернігівщина відоме своїми пам'ятками архітектури. Деякі з них були побудовані за часів Київської Русі, до монгольської навали [64].

Розташована Чернігівська область на півночі України, на північному сході область межує з Росією та Білорусією, на заході з Київською областю, на сході з Полтавською областю, а на сході з Сумським регіоном. Таке географічне положення Чернігівської області зумовлює наявність важливого транспортного коридору, який проходить через його територію. Адміністративна карта Чернігівської області наведено на рис. 1.1.1.

Однією з найбільш суттєвих проблем Чернігівської області, що характерно для більшості регіонів, є демографічна криза. Протягом останніх років спостерігається суттєве скорочення чисельності населення Чернігівської області. Зокрема, чисельність наявного населення аналізованої області зменшилася з 1367,3 тис. осіб у 1995 р. до 975279 тис. грн. на 1 лютого 2021 р. Згідно даних Головного управління статистики у Чернігівській області скорочення чисельності населення відбувається щороку [28].

Рис. 1.1.1 Адміністративна карта Чернігівської області [4]

Чернігівська область з позиції туристичної сфери займає досить вигідне місцезонашування. Вона має розгалужену річкову мережу та знаходиться у басейні Десни та притоків Сейму та Сноваю. Знаходження даної області у близькості до інших регіонів та кордонів з іноземними країнами зумовили розвинену мережу залізничного та автомобільного транспорту (її територію проходить ряд важливих залізничних шляхів та автомобільних магістралей) [31].

Прикордонне розташування Чернігівщини додає вагомих перспектив щодо розвитку туристичної сфери. Цей регіон має усі шанси стати високорозвинутим прикордонно туристичним центром України. Використання цих перспектив дозволить Чернігівщину стати центром міжнародного співробітництва з Білорусією. Що стосується близькості з Російською Федерацією, то на даний час

існує більше ризиків її вторгнення через кордон, а ніж активному співробітництву. За останніми повідомленнями ЗМІ Російська Федерація біля кордонів з Україною стягує великі маси військ. Зазначена ситуація, навпаки, негативно впливає на туристичні індустрію Чернігівщини та за песимістичного прогнозу може суттєво «ударити» по туристичним перспективам цього регіону.

У природо-географічному відношенні Чернігівщина знаходиться у поліській природо-кліматичній зоні. Це забезпечило наявність сприятливих умов для проживання місцевого населення, а також ведення ним господарства. До основних його переваг слід віднести: високий рівень водозабезпеченості, наявність значних земельних ресурсів для розвитку рекреаційного комплексу, санаторно-курортного господарства, організації відпочинку туристам тощо. Водночас природо-географічне розташування Чернігівщини має не лише плюси, але й недоліки, які заважають розвитку туристичної сфери. Зокрема, у плані територіального розташування основний недолік Чернігівської області полягає у безпосередній близькості до ЧАЕС. Відповідно як мінімум радіаційний фон не є чистим, хоч і пройшов тривалий період після екологічної катастрофи України номер один. До іншої проблеми, як уже зазначалося, можна віднести близькість до Російської Федерації, що зумовлює наявність значних ризиків з огляду на військову агресію даної країни по відношенню до України [2].

Клімат Чернігівщини, як і більшості регіонів України є помірно-континентальним з теплим літом ($+18^{\circ}\text{C}$, $+19,5^{\circ}\text{C}$ у липні) та досить м'якою зимою (-6°C , -8°C у січні). Фаза з температурою вище 10°C складає орієнтовно 150-160 діб, а рівень опадів 500-600 мм на рік. Важливою передумовою для розвитку туризму є високий рівень лісистості Чернігівської області. Загальний лісний фонд аналізованої області складає 741,22 тис. га, що більше 20 % площі всієї області. Водночас вкритість лісами території Чернігівщини є досить нерівномірною. Так, лісистість окремих районів Чернігівщини досягає 40 %, тоді як інших 6-8 % [5].

За рівнем забезпеченості водними ресурсами Чернігівська область є однією з найбільш розвинутих. З західної сторони територією протікає річка Дніпро, все

ж головною річкою області є Десна, яка протікає з північного-сходу на південний-захід з своїми притоками: Сейм, Доч, Остер, Убідь, Мена, Снов та Білоус. Окрім того річкова система Чернігівщини представлена великою кількістю й інших водних ресурсів. Загальна кількість річок у Чернігівській області нараховується 1570 одиниць, загальною довжиною 629 км. Багата Чернігівщина й наявністю різних корисних копалин, зокрема на її території є великі поклади торфу, вапняку, крейди, піску, гіпсу, мергелю та мінеральних джерел [8].

На розвиток туристичної індустрії також визначальний вплив має економічна ситуація в Україні та регіоні. Однак вона сьогодні є досить складною як для країни в цілому, так і її окремих регіонів. Так, як розвиток України відбувається в умовах незаконної анексії її територій, постійним загостренням військових дій на Донбасі, а останнім часом добавилася проблема неконтрольованого поширення пандемії коронавірусу. Зазначені фактори суттєво перешкоджають та гальмують розвиток туристичної сфери в Україні та Чернігівській області зокрема [13].

Також до економічних проблем, які гальмують розвиток туристичної індустрії слід віднести:

- високий рівень інфляції;
- знецінення вартості національної валюти відносно курсу американського долара;
- зниження платоспроможності потенційних споживачів туристичних послуг;
- дефіцит фінансових ресурсів для інвестування їх у розвиток туристичної інфраструктури.

Одним з визначальних показників економічного розвитку регіону є середній розмір заробітної плати у порівнянні з іншими регіонами. Користуючись офіційними статистичними даними на рис. 1.1.2 відобразимо середньомісячний розмір заробітної плати працівників за регіонами.

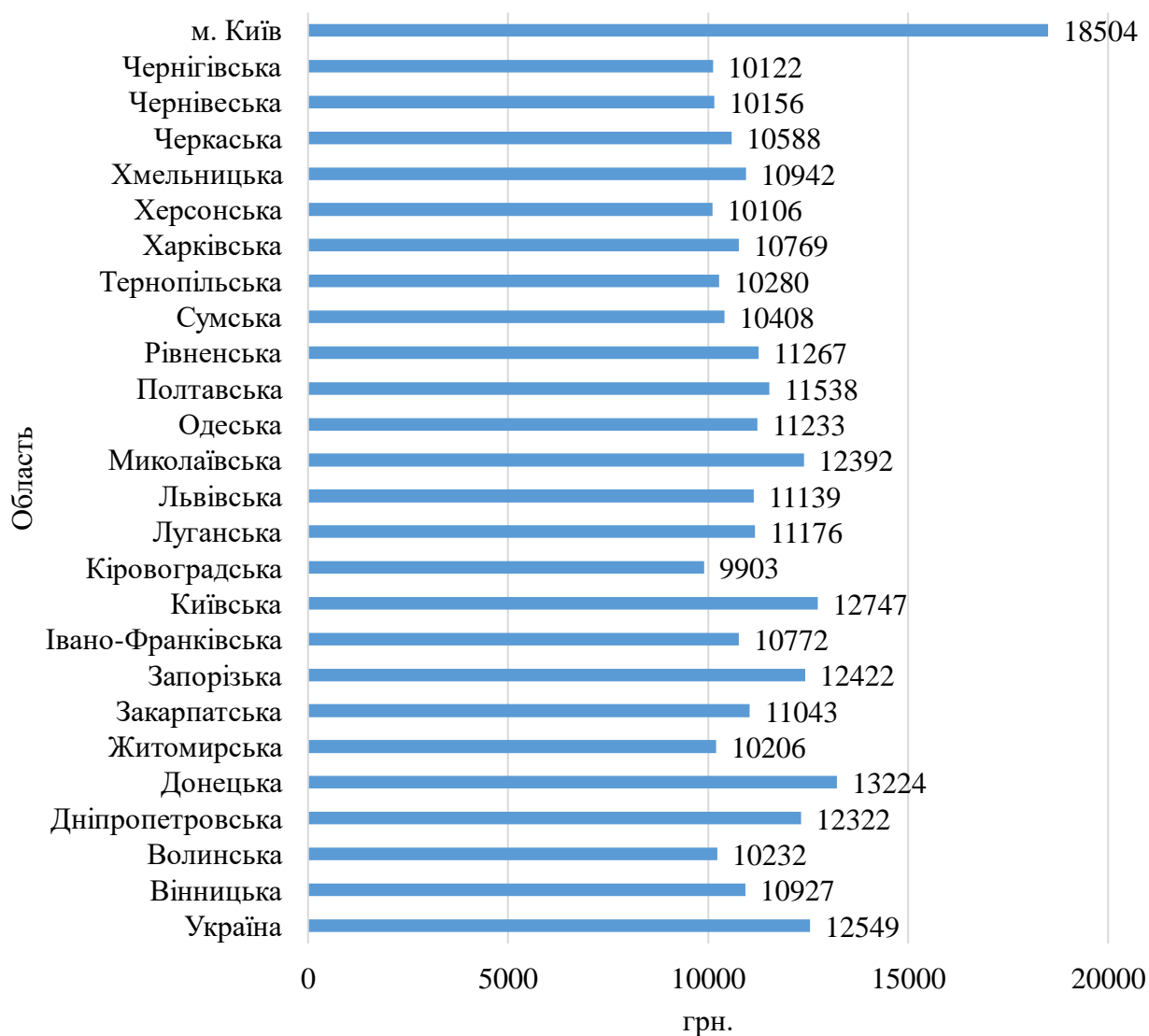

Рис. 1.1.2 Середньомісячний розмір заробітної плати працівників за регіонами на 1 березня 2021 р. Складено автором на основі [29]

Згідно наведених даних Чернігівська область разом з Кіровоградською та Херсонською є головними аутсайдерами щодо рівня середньої заробітної плати. Зазначене є негативним, адже свідчить про те, що рівень заробітної плати на Чернігівщині є значно меншим у порівнянні з іншими регіонами. Відповідно стан економіки даного регіону також не є передовим. У свою чергу саме економічний розвиток регіону є одним з головних факторів забезпечення розвитку й туристичної сфери. Демографічна та економічна ситуація Чернігівської області є не найкращою.

Перейдімо до аналізу безпосередньо показників туристичної діяльності в Україні та Чернігівській області зокрема. Для цього у табл. 1.1.1 наведемо динаміку обслуговуваних туристів турагентами та туроператорами в Україні за 2017-2019 рр.

Таблиця 1.1.1

Динаміка кількості туристів обслуговуваних туроператорами та турагентами у 2017-2019 рр. за регіонами. Складено автором на основі [29]

Регіон	Роки			Відхилення			
	2017	2018	2019	Абсолютне (+;-)		Відносне, %	
				2019/ 2017	2019/ 2018	2019/ 2017	2019/ 2018
Вінницька	38634	42178	51790	13156	9612	34,05	22,79
Волинська	17047	21807	27403	10356	5596	60,75	25,66
Дніпропетровська	75526	116981	154215	78689	37234	104,19	31,83
Донецька	9231	28425	32930	23699	4505	256,73	15,85
Житомирська	9516	17957	21594	12078	3637	126,92	20,25
Закарпатська	14652	25348	28044	13392	2696	91,40	10,64
Запорізька	47675	56374	56838	9163	464	19,22	0,82
Івано-Франківська	73309	55781	63545	-9764	7764	-13,32	13,92
Київська	36983	66385	86926	49943	20541	135,04	30,94
Кіровоградська	8436	11556	18561	10125	7005	120,02	60,62
Луганська	2825	6261	10380	7555	4119	267,43	65,79
Львівська	175150	182255	249442	74292	67187	42,42	36,86
Миколаївська	11805	19002	25107	13302	6105	112,68	32,13
Одеська	72302	81381	99764	27462	18383	37,98	22,59
Полтавська	19032	32007	36847	17815	4840	93,61	15,12
Рівненська	11168	22027	31425	20257	9398	181,38	42,67
Сумська	11185	16178	25919	14734	9741	131,73	60,21
Тернопільська	9558	13103	24599	15041	11496	157,37	87,74
Харківська	51929	62232	76211	24282	13979	46,76	22,46
Херсонська	20278	26130	28113	7835	1983	38,64	7,59
Хмельницька	26829	25738	27613	784	1875	2,92	7,28
Черкаська	20953	26383	39145	18192	12762	86,82	48,37
Чернівецька	20341	29562	27198	6857	-2364	33,71	-8,00
Чернігівська	15974	22306	26359	10385	4053	65,01	18,17
м. Київ	2006088	3550090	4862129	2856041	1312039	142,37	36,96
Україна	2806426	4557447	6132097	3325671	1574650	118,50	34,55

З наведених даних можемо зробити висновок про зростання туристичного ринку протягом 2017-2019 рр. За аналізований період часу суттєво зросла кількість обслуговуваних туристів на 34,55 %. Лідерами серед регіонів по даному

показнику є Львівська, Дніпропетровська, Одеська, Київська, Харківська області та місто Київ. Саме на ці регіони припадає основна частка обслуговуваних туристів. Чернігівська область у даному плані є регіоном-аутсайдером. У 2019 р. кількість обслуговуваних туристів у Чернігівській області нараховувалося 26359 осіб, що на 10385 осіб або 65,01 % більше за 2017 р. та на 4053 осіб або 18,18 % більше від 2018 р. Щороку відбувається зростання кількості обслуговуваних туристів у Чернігівській області, що є позитивним. Водночас на фоні інших регіонів це є доволі низькими показниками. До того ж ще не має даних за 2020 р., але за прогнозами експертів внаслідок згубної дії пандемії коронавірусу туристичний потік зменшився орієнтовно на 80 %.

На рис. 1.3 відобразимо динаміку кількості туристичних путівок, реалізованих туроператорами та турагентами у Чернігівській області за 2014-2019 рр.

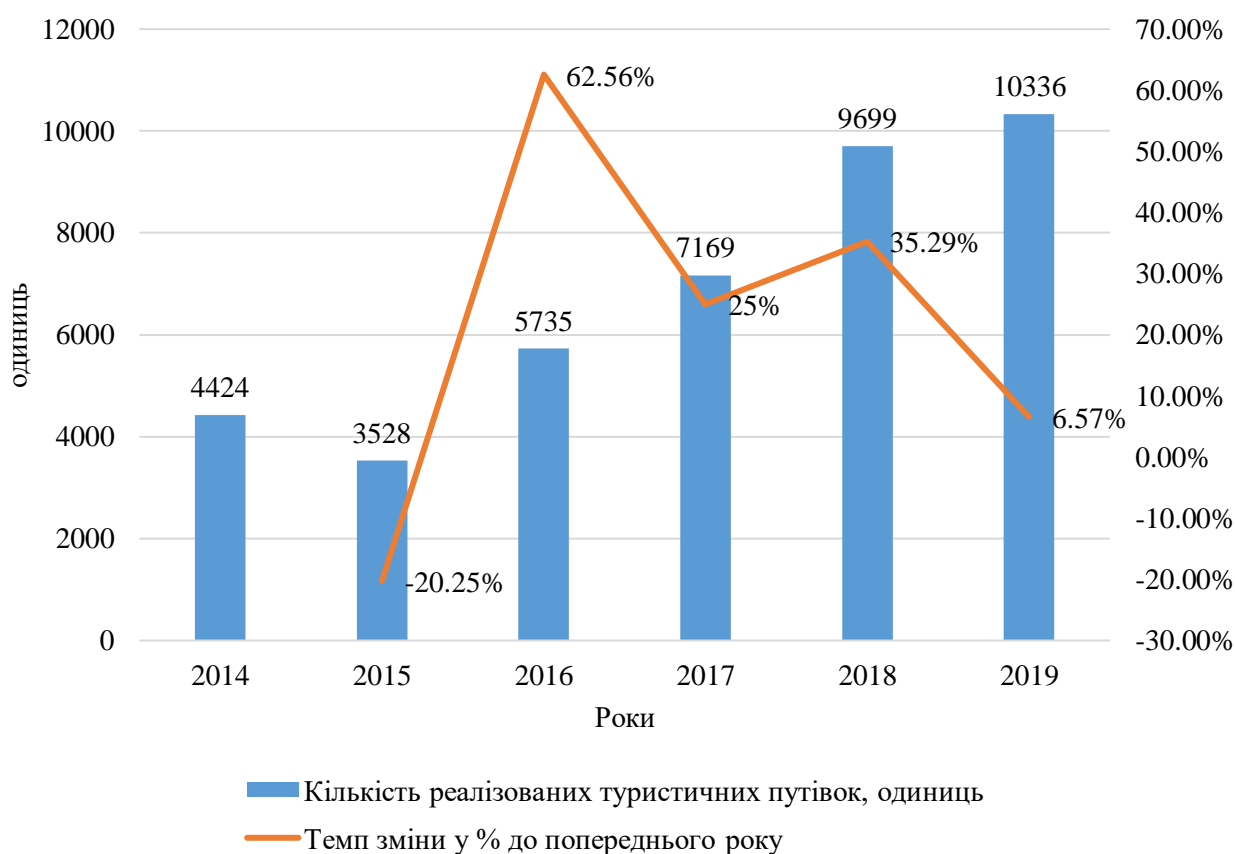

Рис. 1.1.3 Динаміка кількості туристичних путівок, реалізованих туроператорами та турагентами у Чернігівській області за 2014-2019 рр. Складено автором на основі [57-59]

Кількість реалізованих туристичних путівок в Чернігівській області, за виключенням 2015 р., щорічно зростає. У 2015 р. зменшення кількості реалізованих туристичних поїздок склало 20,25 %, що обумовлено початком військового конфлікту на сході України, дестабілізацією політико-економічної ситуації в країні. У подальші роки туристичний ринок Чернігівщини зростав. На кінець 2019 р. кількість реалізованих туристичних путівок досягла 10336 одиниць, що на 6,57 % більше за попередній рік. В цілому зростання туристичного ринку загальмувалося в 2019 р., незважаючи на це помітне його поступове зростання. Туристичний ринок протягом 2016-2019 рр. відновлювався після різкого падіння у 2014-2015 рр. Окрім початком військових дій на сході України вищенаведені роки ознаменувалися стрімким подорожанням курсу долара відносно української гривні, що негативно відобразилося на платоспроможності українців подорожувати [58].

Чернігівська область має потенціал для розвитку різних видів туризму. Цьому насамперед сприяє великий розмір Чернігівщини, а також наявність різноманітних рельєфно-територіальних ресурсів. Детальний аналіз наукових джерел та вивчення туризму Чернігівщини дозволило у табл. 1.1.2 виділити головні центри відвідування Чернігівської області за видами туризму.

Таблиця 1.1.2

Головні центри відвідування Чернігівської області за видами туризму.

Складено автором на основі [59]

Вид туризму	Центри
1	2
Пізнавальний (історико-культурний)	Чернігів та район, Батурин, Тростянець, Качанівка, Новгород-Сіверський район, Прилуцький район, Ніжин
Паломницький	м.Чернігів (Чернігівський район), с. Густиня (Прилуцький район), смт.Любеч (Ріпкинський район), с.Данівка (Козелецький район)
Подієвий	фестивалі в Чернігові, Ніжині, Прилуках, Коропі, Седневі, Любечі
МІСЕ	м. Чернігів, м. Батурин
Рекреаційний	Відпочинок на Голубих озерах (Ріпкинський р-н), бази відпочинку на ріках Десна та Дніпро (Козелецький та Куликівський р-ни)
Оздоровчий, лікувальний	санаторії: «Десна» (с. Ладинка Чернігівського району, «Остреч», (м. Мена), «Пролісок» (с. Лісове Ніжинського району), «Берізка» (с.Сухополова Прилуцького району), ДОК «Казковий» (м. Мена), т/в «Деснянка» (с. Дівиця Куликівського району)

Продовження табл. 1.1.2

1	2
Сільський зелений	Чернігівський, Коропський та Ічнянський райони
Активні види туризму	акваторії річок Десна та Снов (водний – сплави на байдарках та плотах), Чернігівський р-н (VELO та водний види туризму), Коропський р-н (територія Мезинського парку, пішохідний, вело та водний види туризму), Козелецький р-н (піший та вело туризм в межах Міжрічинського парку)
Мисливство та рибальство	Чернігівський, Козелецький, Ріпкинський, Ічнянський, Бобровицький р-ни

Чернігівська область володіє потужним потенціалом для розвитку різноманітних видів туризму. Наведена вище інформація стосується лише найбільш розвинутих напрямів туризму, кожен з яких має можливість генерувати туристичний потік на Чернігівщину. Водночас не можна не погодитися з І.Я. Антоненко та Ю.М. Котюх, які зазначають, що «туристичний потенціал Чернігівської області на сьогодні розкрито не повною мірою. В умовах військових дій наявність спільної ділянки кордону з Російською Федерацією відлякує певну категорію потенційних внутрішніх туристів, зміни у настроях споживачів щодо відпочинку тощо. До 2014 року доволі значну частину туристичного потоку, крім туристів з м. Києва, складали організовані туристичні групи з Білорусі та транзитні індивідуальні туристи з Росії та Білорусі, які влітку їхали до Криму, але ця категорія із зрозумілих причин, починаючи з 2014 року, майже повністю відсутня. Подорожчання палива та збільшення вартості проїзду в маршрутних таксі Київ-Чернігів негативно відобразилось на кількості індивідуальних подорожуючих за напрямками Чернігів та Батурин. Відсутність прямого залізничного сполучення Чернігова з іншими регіонами України також не сприяє збільшенню потоку туристів» [2].

Додамо, що для переважної більшості українців Чернігівська область асоціюється з княжою добою. адже, на її території розміщена багато спадщина того періоду, так у Чернігівській області розташований Батурин, що був гетьманською столицею. Також досить відомий палацово-парковий комплекс у Качанівці та тростянецьким дендропарком. На території Чернігівщини існує

велика кількість туристичних об'єктів, які будуть цікавими для туриста. Чернігівська область унікальна ще й тим, що вона має велику кількість давніх туристичних об'єктів та забутих історичних місць й пам'яток, які залишаються невідомими навіть корінним мешканцям даного регіону. Це ще раз підтверджує наявність у Чернігівській області потужного туристично-рекреаційного потенціалу [64].

Таким чином, Чернігівська область є одним з найбільших за розмірами регіоном України, який знаходиться на північному сході та межує з Київською, Полтавською та Сумською областями, а також Білорусією та Російською Федерацією. Проведений аналіз показав, що у порівнянні з іншими регіонами Чернігівщина є одним з найменш відвідуваних туристами регіонів. Оскільки кількість обслуговуваних туристів у Чернігівській області разом з Херсонською та Кіровоградською областями є найменшим. Це все свідчить про невикористаний туристичний потенціал цього регіону. Сьогодні Чернігівщина багата різними невідомим об'єктами, які мають всі шанси стати магнітами для туристів. Слід лише консолідувати зусилля влади та бізнесу для реставрації занедбаних пам'яток, популяризації туристичного бренду Чернігівщини, маркетингу її визначних місць тощо. Розвиток туристичної сфери у Чернігівській області може дати поштовх для процвітання ряду інших галузей народного господарства, що неодмінно позитивно вплине на економіку в цілому.

1.2 Організаційні засади та нормативно-правова база розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні та регіоні

Розвиток культурно-пізнавального туризму в Україні та Чернігівській області базується у першу чергу на організаційних засадах та нормативно-правовій базі. Організаційні засади базуються на безпосередньому процесі формування конкурентоздатних культурно-пізнавальних турів та наявності відповідної організаційної бази. При цьому слід враховувати, що даний напрямок

туризму у себе охоплює усі аспекти подорожі, завдяки яким людина не лише відпочиває, але й дізнається про звичаї, обряди, традиції, особливості життя та культуру іншого народу. Відповідно основою організації розвитку культурно-пізнавального туризму є наявність відповідних ресурсів, наявність історичних пам'яток та архітектурних об'єктів тощо. Культурно-пізнавальний туризм дозволяє також створити культурні зв'язки та поліпшити міжнародне співробітництво. Доволі часто політики вищого ешелону при відвідувань іноземних країн, при наявності вільного часу, у першу чергу знайомляться з історією приймаючої країною та відвідують найбільш визначальні місця [1].

Іншими важливими елементами організації культурно-пізнавального туризму є [5]:

- установи, які є зберігачами та творцями історико-культурної спадщини та традицій кожного окремо взятого регіону;
- туристичні підприємства (турагенства, туроператори), які є посередниками, що просувають сформований культурний продукт на ринку можливим споживачам.

Спільна діяльність таких установ та туристичних підприємств є невід'ємною умовою організації культурно-пізнавального туризму. Він забезпечує отримання як економічного та і культурного ефекту. Економічний полягає у зростання доходів туристичного підприємства закладів зберігачів культурної спадщини, якими є музеї. Він важливий для обох сторін. Культурний ефект полягає у поширенні інформації щодо культурних пам'яток, історичних подій та місць, а також забезпечення культурного розвитку людини. Науково встановлено, що культурно-пізнавальний туризм забезпечує формування національної ідентичності народу, формує почуття гордості та патріотизму з боку народу. З цього слідує, що культурно-пізнавальний напрямок туризму забезпечує не лише отримання економічного ефекту, але й культурного та соціального.

Тому третім учасником при організації культурно-пізнавального туризму можна назвати державу, яка створює умови для його функціонування, стимулює

туристичні агенства популяризувати цей важливий напрямок туристичної діяльності. Все ж більша роль у даному питанні відводиться туристичним підприємствам, які організовують цілі екскурсійні програми, насичені різними подіями, які охоплюють 2-5 днів. Роль держави зводиться до створення умов для стабільної діяльності туристичних підприємств. Музейні та культурні заклади є головними зберігачами культурної спадщини, які акумулюють у собі головні ресурси культурно-пізнавального туризму [8]. Роль головних суб'єктів у процесі організації культурно-пізнавального туризму відобразимо на рис. 1.2.1.

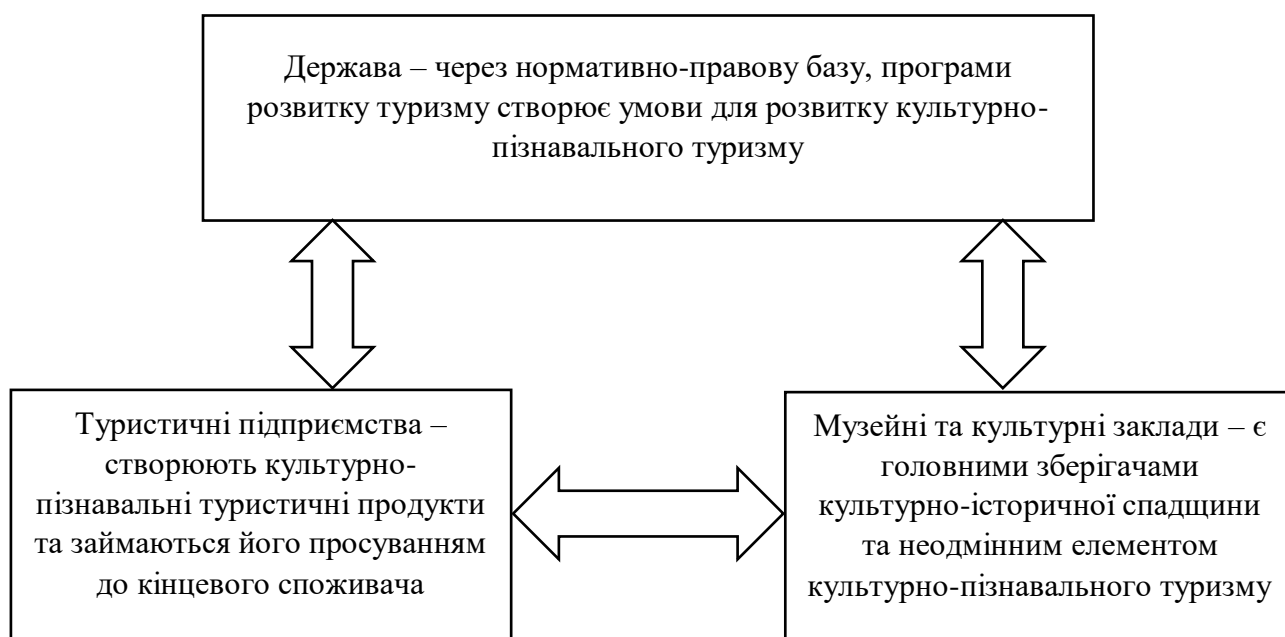

Рис. 1.2.1 Роль головних суб'єктів у процесі організації культурно-пізнавального туризму. Складено автором на основі [5-6, 8]

Максимального позитивного результату у питанні розвитку культурно-пізнавального туризму можна домогтися лише завдяки тісній співпраці визначених головних суб'єктів. До них також можна додати рекламні агенства, громадські організації, істориків, археологів та інших осіб, які можуть брати активну участь у розвитку культурно-пізнавального туризму.

З огляду на важливе значення туристичних підприємств у питанні розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області на рис. 1.2.2 наведемо динаміку їх кількості за 2014-2019 рр.

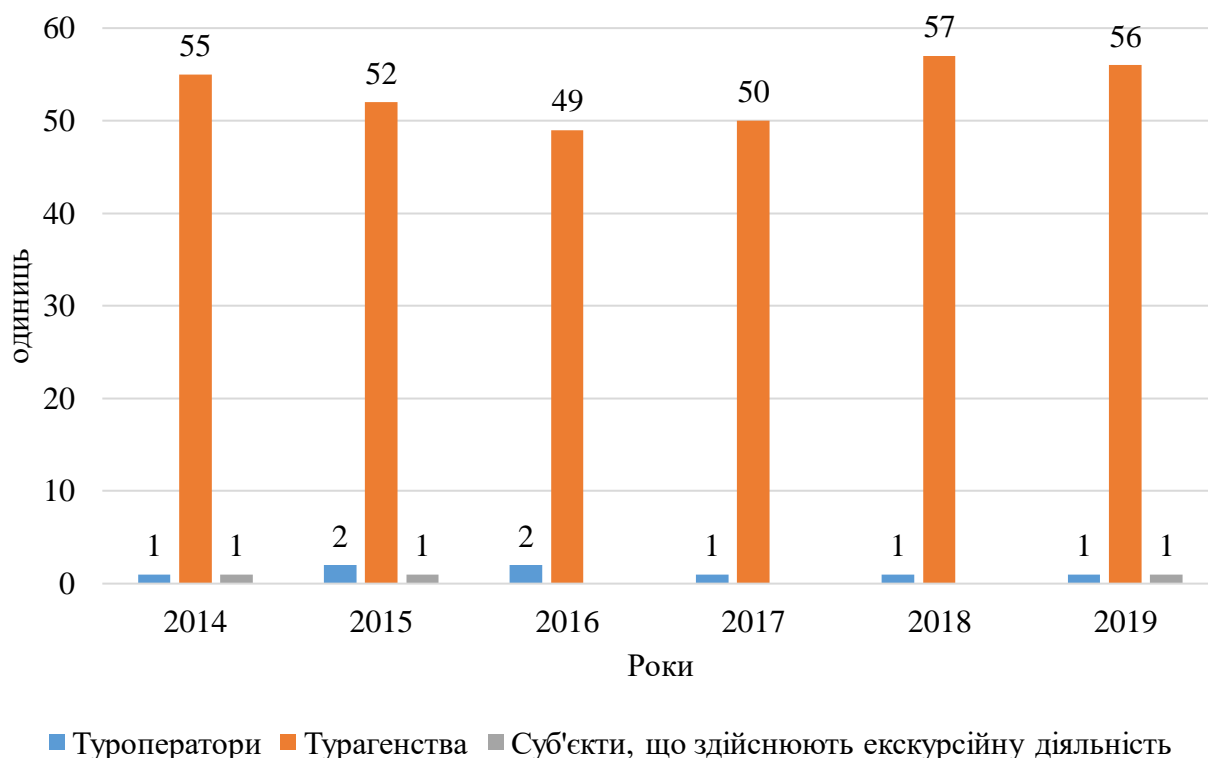

Рис. 1.2.2 Динаміка кількості туристичних підприємств у Чернігівській області за 2014-2019 рр. Складено автором на основі [28]

Отже, на території Чернігівської області протягом 2017-2019 рр. та 2014 р. функціонував лише один туроператор, який займався розробкою туристичних продуктів, у тому числі й культурно-пізнавального спрямування. Протягом 2015-2016 рр. таких туроператорів було двоє, але починаючи з 2017 р. один з них припинив свою діяльність на території Чернігівської області. Дана тенденція є негативною, хоч туроператори й можуть працювати віддалено, але регіональні турпродукти більш вдалим є, коли їх розробляють туристичні підприємства, які базують у цьому регіоні. Оскільки у такому випадку вони більш обізнані про місцевий колорит, традиції, історико-культурну спадщину та зацікавлені у забезпечення розвитку туристичної діяльності в регіоні. За виключенням 2017-2018 рр. суб'єктів, що здійснювали екскурсійну діяльність на території Чернігівської області налічувався один.

У більшості туристичний ринок Чернігівської області представлений турагенствами, який на кінець 2019 р. нараховувалося 56 одиниць, що на один

менше за 2018 р. та на 6 одиниць більше від 2017 р. Загалом тенденція зміни кількості турагенств є нерівномірною, відбувається як їх деяке зростання, так і зменшення. Це обумовлено зміною попиту на туристичні послуги. Можемо припустити, що протягом 2020-2021 рр. частина з них вийде з ринку, оскільки не витримає корона-кризи, яка найбільше вдарила по туристичній галузі.

Проведений аналіз ринку туристичних послуг Чернігівської області дозволив виділити таких головних гравців, як: «Принц Персії», «Струк Тур», «Дюна», «ВірсАвіаТур», «Супермаркет подорожей My Planet», «TUI», «Coral Travel», «Кий Авіа» та інші. Саме дані туристичні підприємства очолюють рейтинг найкращих туристичних агенств Чернігівської області за даними порталу turpravda [51].

Наступним важливим елементом забезпечення розвитку культурно-пізнавального туризму є нормативно-правова база, яка може здійснювати як стимулюючий, так і стримуючий вплив на дану індустрію. Вона необхідна для регулювання усієї туристичної діяльності та окремих її напрямків. Нормативно-правова база визначає правила для гравців на ринку туристичної діяльності, висуває граничні стандарти щодо якості обслуговування тощо. Важливо, щоб існуюча нормативно-правова база у сфері туризму була прозорою та забезпечувала сприятливі умови для розвитку цієї галузі [6].

Іншою важливою ланкою у забезпеченні державного регулювання туристичної сфери є державні органи, які здійснюють контроль за дотриманням вітчизняного законодавства та регулюють окремі його процеси й мають повноваження щодо впливу на туризму. Система органів державної влади, що здійснює регулювання у сфері туризму в Україні є досить розгалуженою та складається з органів загальної компетенції та спеціальної компетенції. Відповідно до органів загальної компетенції відносяться ті органи, функції яких не обмежуються виключно туристичної діяльністю, вони мають повноваження впливати й на інші галузі народного господарства. До органів спеціальної компетенції відносяться ті органи, які мають вплив виключно на туристичні

сферу. Проведений поглиблений аналіз дозволив на рис. 1.2.3 відобразити органи державної влади, що здійснюють регулювання у сфері туризму.

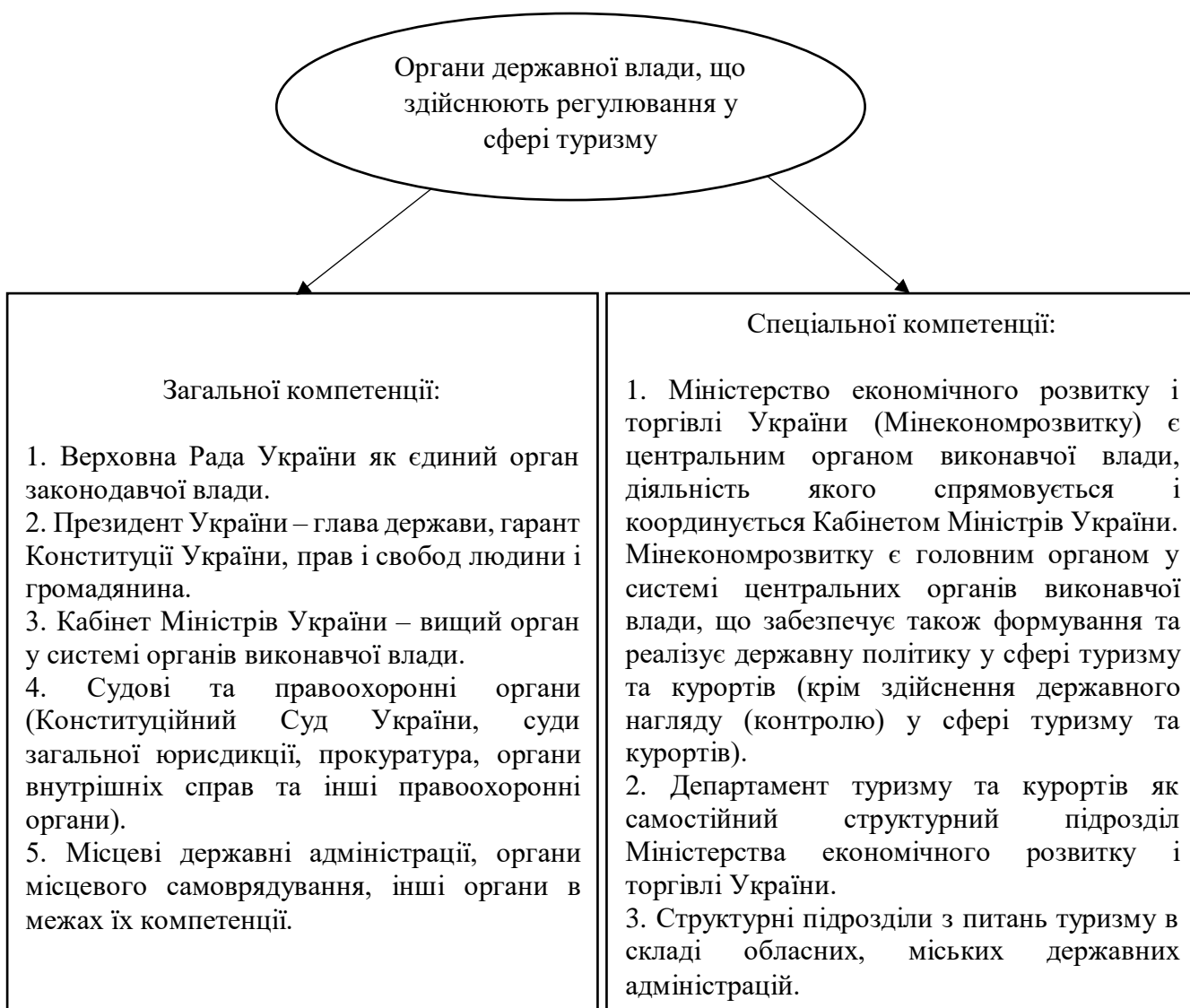

Рис. 1.2.3 Органи державної влади, що здійснюють регулювання у сфері туризму. Складено автором на основі [6, 48]

На регіональному рівні в Чернігівській області головним органом управління є департамент культури та туризму, національностей та релігій. Безпосередньо у його компетенцію входять завдання забезпечення всебічного розвитку культурно-пізнавального туризму. Складається він з двох структурних підрозділів, із самої назви яких випливає пріоритетне значення культурно-пізнавального туризму. До складу цього департаменту входить [10]:

- управління культури, національностей, релігій та економічних питань;
- управління туризму та охорони культурної спадщини.

Основне завдання цього департаменту зводиться до розробки пропозицій щодо розвитку туристичної сфери, а також культури, мистецтва тощо. Сфера впливу даного департаменту поширюється на всю Чернігівську область. Спеціалісти департаменту культури та туризму тісно співпрацюють з усіма суб'єктами місцевого туристичного ринку й забезпечують належні умови щодо розвитку туризму. Безпосередньо за сприянням департаменту в Чернігівській області створена «Туристична асоціація Чернігівщини», до якої входять представники туристичного бізнесу та спільно обговорюють і вирішують нагальні проблеми туристичної сфери. Також у Чернігівській області створено «Організаційно-методичний центр контролю та технічного нагляду закладів культури і туризму Чернігівської області». Основна його мета діяльності – контроль та координація діяльності закладів культури та туризму в Чернігівській області [10].

Зазначимо, що департаментом культури та туризму, національностей та релігій разом з обласним турінфоцентром розроблено промоційний безкоштовний тур для туроператорів. Метою його є підвищення з боку туроператорів інтересу до Чернігівського краю. У межах промоційного туру передбачено відвідування представниками різних туроператорів туристично-рекреаційних об'єктів та культурної спадщини регіону. Вважаємо, що такий захід департаменту є виправданим та забезпечує розвиток внутрішнього туризму [61].

Іншим ініціативою для розвитку туризму у Чернігівській області є започаткування проекту «Селфі на Чернігівщині» [26]. Учасниками цього проекту можуть бути як корінні мешканці Чернігівщини, так і гості з інших міст України чи навіть іноземці. Для участі в цьому конкурсі необхідно сфотографуватися на фоні одного з пам'яток Чернігівської області та надіслати фото на електронну пошту департаменту. Після цього на веб-сторінці chernihivregion.travel будуть розміщені усі представлені фото та відкрите

голосування. Переможець буде визначений той, хто набере найбільше голосів. Підведення підсумків буде публічним з широким висвітленням результатів в ЗМІ. Головним призом буде отримання сертифікату на безкоштовну екскурсію Чернігівщиною та інші цінні подарунки. Таке заход організовується з метою привернення уваги потенційних туристів до Чернігівської області [65].

На території Чернігівської області проживає населення різних національностей: румуни, росіяни, болгари, молдавани, латиші, угорці, татари та інші. З метою задоволення культурних потреб цих національних меншин в Чернігівській області діє 21 національно-культурне товариство, які вирішують різні соціокультурні завдання. Метою їх створення було зміцнення культурно-духовних зв'язків між особами різної національності.

Додамо, що розвиток туристичної галузі та культурно-пізнавального туризму Чернігівської області здійснюється на основі затвердженої рішенням обласної ради «Обласної цільової Програми розвитку туризму в Чернігівській області на 2021-2027 роки» [25]. Основною метою якої є «популяризація туристичного потенціалу Чернігівщини та збільшення туристичних потоків, розвиток сільського зеленого туризму, покращення туристичної інфраструктури області і залучення інвестицій у туристичну галузь Чернігівщини». Даною програмою визначені основні пріоритети розвитку туризму Чернігівської області, існуючі проблеми та запропоновані шляхи їх вирішення. За період реалізації даної програми заплановано освоїти 980 тис. грн. Вважаємо, що для 7 років дана сума є недостатньою, щоб забезпечити розвиток матеріально-технічної бази туризму та перевести його на якісно вищий рівень розвитку. Тому актуальним постає завдання щодо пошуку альтернативних джерел фінансування. Проблема недостатнього фінансування туризму є характерною для усіх регіонів України, що обумовлено загальною економічною нестабільністю, яка посилилася у зв'язку з пандемією коронавірусу.

Нормативно-правова база розвитку культурно-пізнавального туризму, як і у випадку державних органів контролю є досить розгалуженою та складається з них законодавчих та нормативно-правових актів. Традиційно усі нормативно-

правову базу даної сфери можна поділити на загальні та спеціальну. До загальної входить перелік тих нормативно-правових актів, які розповсюджуються на всю туристичну сферу та інші галузі господарювання. Спеціальна нормативно-правова база включає лише ту нормативно-правову базу, яка стосується виключно культурно-пізнавального туризму. Систематизація нормативно-правової бази України дозволила її узагальнити на рис. 1.2.4.

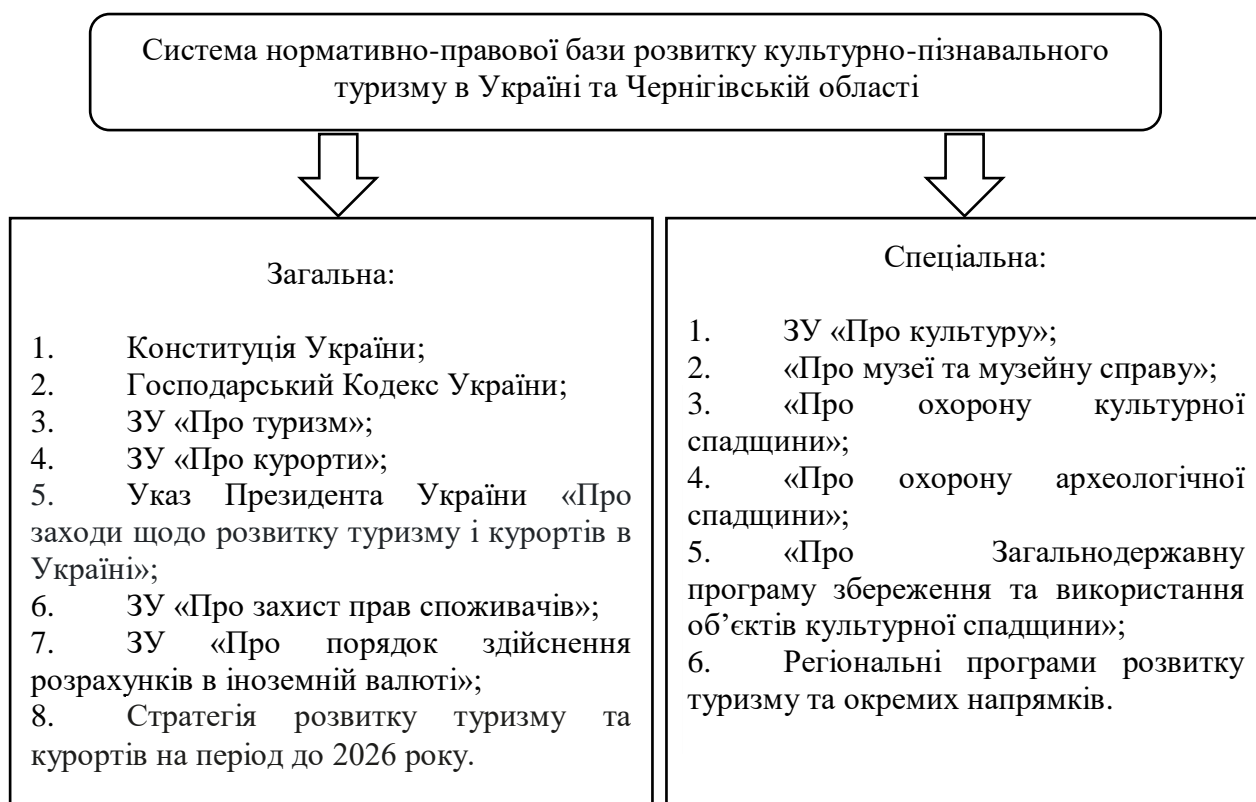

Рис. 1.2.4 Система нормативно-правової бази розвитку культурно-пізнавального туризму в Україні та Чернігівській області. Складено автором на основі [7, 16, 34-48, 55]

Основним документом є Конституція України, яка регулює найбільш важливі відносини у сфері туризму. Зокрема, вона визначає право кожної людини на підприємницьку діяльність, яка не заборонена. Відповідно кожна людина має право на організацію туристичної діяльності у межах закону. Особливого значення для розвитку туризму має ст. 33 Конституції України, яка проголошує, що «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання,

право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом» [16]. Конституція України гарантує права кожного громадянина на відпочинок та вільне переміщення. Відповідно вона створила фундамент для можливості здійснення туристичної діяльності в Україні. Господарський кодекс України, а також Цивільний та Податковий кодекси України регулюють безпосередньо діяльність туристичних підприємств, які є невід'ємним елементом туристичного ринку.

Безпосередньо у сфері туризму головним нормативно-правовим актом є Закон України «Про туризм» [48], який визначає основні поняття туристичної сфери та визначає загальні засади реалізації державної політики в сфері туристичної діяльності в Україні. Можемо стверджувати, що даний закон визначає головні правила туристичної діяльності.

Також важливою є Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. [55]. Вона включає детальний аналіз туристичної діяльності, визначені ключові її проблеми, а також шляхи їх вирішення з деталізованим планом заходів щодо забезпечення розвитку туризму в нашій країні. Запровадження Стратегії передбачається за напрямками, серед яких: «забезпечення безпеки туристів та захист їх законних прав та інтересів, імплементація законодавства ЄС у сфері туризму, забезпечення комплексного розвитку територій, зокрема створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури, удосконалення системи професійної підготовки фахівців сфери туризму, формування та просування позитивного іміджу України, як країни привабливої для туризму».

Спеціальний комплекс нормативно-правових актів стосуються безпосередньо культурно-пізнавального туризму. Передусім слід відзначити закон України «Про охорону культурної спадщини», який «регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у галузі охорони культурної спадщини з метою її збереження, використання об'єктів культури в суспільному житті» [40]. Цей закон визначає безпосередні об'єкти, які відносяться до культурної спадщини й забезпечує їх збереження. Подібне значення має й Закон

України «Про охорону архітектурної спадщини» який за мету має забезпечення збереження архітектурних об'єктів, які є важливим елементом культурно-пізнавального туризму. Закон України «Про музеї та музейну справу» [38] регулює діяльність музейних установ, які є головними зберігачами культурної спадщини та неодмінно входять у програми культурно-пізнавальних туристичних турів.

Безпосередньо закону, який би регулював виключно сферу культурно-пізнавального туризму в Україні та Чернігівській області не існує. Водночас у стратегії розвитку туризму та обласній програмі визначено культурно-пізнавальний напрямок туризму як провідний. Особливого значення цей різновид туризму набуває в умовах сьогодення, коли існує загроза національній безпеці, внаслідок військових дій Російської Федерації. Адже, культурно-пізнавальний туризму спрямований на збереження спадщини нації, формування національної ідентичності тощо.

Таким чином, у процесі розвитку культурно-пізнавального туризму бере участь три ключових суб'єкта: держава, яка створює відповідні умови для його розвитку, спеціальні заклади, які є зберігачами та продуцентами культурної спадщини, а також туристичні підприємства, які забезпечують формування та популяризацію культурно-пізнавальних туристичних продуктів. Нормативно-правова база формує правову базу розвитку туристичної діяльності в Україні та є досить розгалуженою. Умовно її можна розділити на загальну та спеціальну. Загальна включає низку нормативно-правових актів, головним серед яких є Конституція України, дія яких поширюється як на туристичну сферу в цілому, так і на інші галузі народного господарства. До спеціальної групи нормативно-правової бази відносяться ті, які мають безпосереднє відношення до культурно-пізнавального туризму. Водночас окремого нормативно-правового акту, який би поширювався виключно на культурно-пізнавальний туризм в Україні не має. В умовах децентралізації значно розширилися повноваження місцевих органів влади у питанні регулювання туристичної діяльності.

1.3 Історико-культурна спадщина Чернігівської області як ресурсна база розвитку культурно-пізнавального туризму

Культурно-пізнавальний туризм є найбільш перспективним напрямком туризму, оскільки він базується на використанні історико-культурної спадщини народу. На ці ресурси багатий по-своєму кожен регіон, а історичні об'єкти завжди притягуватимуть інтерес потенційних споживачів туристичних послуг. Зазначимо, що А.О. Самойленко до об'єктів історико-культурної спадщини відносить: «пам'ятники археології (стародавні поховання, городища); культову і цивільну архітектуру (храми, фортеці, палаци); пам'ятники ландшафтно-архітектури (садиби, вілли, замки); малі і великі історичні міста; сільські поселення (села, хутора); музеї, театри, виставкові зали; соціокультурну інфраструктуру; об'єкти етнографії, народні промисли та ремесла, центри прикладного мистецтва; технічні комплекси і споруди (порти, вокзали, мости, телевізійні вежі)» [53].

Усіма переліченими ресурсами багата й Чернігівська область, вона займає одне з перших місць в Україні за кількістю пам'яток культурної спадщини. Так, станом на початок 2020 р. в області налічується близько 9 тис. пам'яток історії та культури, з них більше 1900 одиниць мають національне значення, а 80 з них занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (додаток А).

Велика наявність історико-культурної спадщини Чернігівщини зумовлено багатою історією області, а також тим, що на її території проживали свого часу різні народи. Так, найбільш цінними екземплярами історико-культурної спадщини Чернігівської області є пам'ятки домонгольського періоду, які є унікальними за своїм значенням та віднесені до найвизначніших творінь світового мистецтва. Зокрема, до таких відносяться такі пам'ятки історико-культурної спадщини, як: «Спаський (XI ст.) та Борисоглібський (XII ст.) собори, Успенський собор Єлецького монастиря (XII ст.), Антонієві печери та Іллінська церква (XI-XII ст.), П'ятницька церква (XII ст.) у Чернігові, Спасо-Преображенський собор (XI ст.) у Новгород-Сіверському, Юр'єва божниця в

Острі (XI ст.), а також більш пізні комплекси культурного призначення – Єлецький та Троїцько-Іллінський монастирі в Чернігові, Густинський монастир у с. Густиня Прилуцького району, Собор Різдва Богородиці в Козельці, Георгіївська церква у Седневі та інші» [65].

Вагому культурну цінність Чернігівської області мають палацові ансамблі, зокрема: «садиби Тарновського в с. Качанівка Ічнянського району (XIX ст.), Галаганів у с. Сокиринці Срібнянського району (XVIII ст.), садиба Румянцева-Задунайського в с. Вишеньки Коропського району, палац останнього гетьмана України – графа Кирила Розумовського у місті Батурині».

Крім цього 14 населених пунктів Чернігівської області занесені до Переліку історичних населених місць України. Саме це дозволило їм стати центрами культурно-пізнавального туризму не лише Чернігівщини, але й України. До таких населених пунктів відносяться: Чернігів, Новгород-Сіверський, Батурин, Ніжин, Прилуки, Козелець, Остер, Седнів та ін. На рис. 1.3.1 наведемо головні центри за кількістю історичних пам'яток в Чернігівській області.

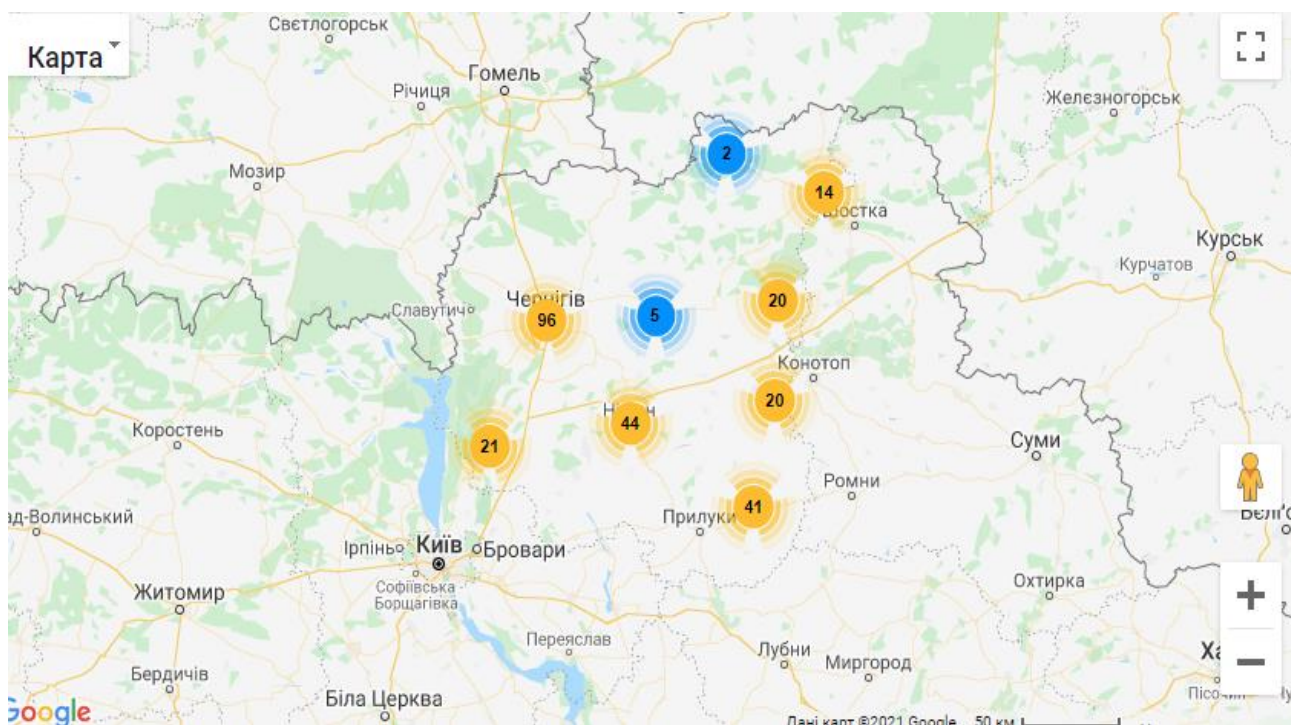

Рис. 1.3.1 Головні центри за кількістю історичних пам'яток в Чернігівській області [65]

На території Чернігівщини функціонує 33 музеї комунальної власності, меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут», 3 національні заповідники («Чернігів стародавній», «Гетьманська столиця», «Качанівка»), а також десятки приватних музеїв та різних виставкових залів. Найбільше з позиції туризму викликають інтерес об'єкти культурної спадщини Чернігівщини, що наведені на рис. 1.3.2.

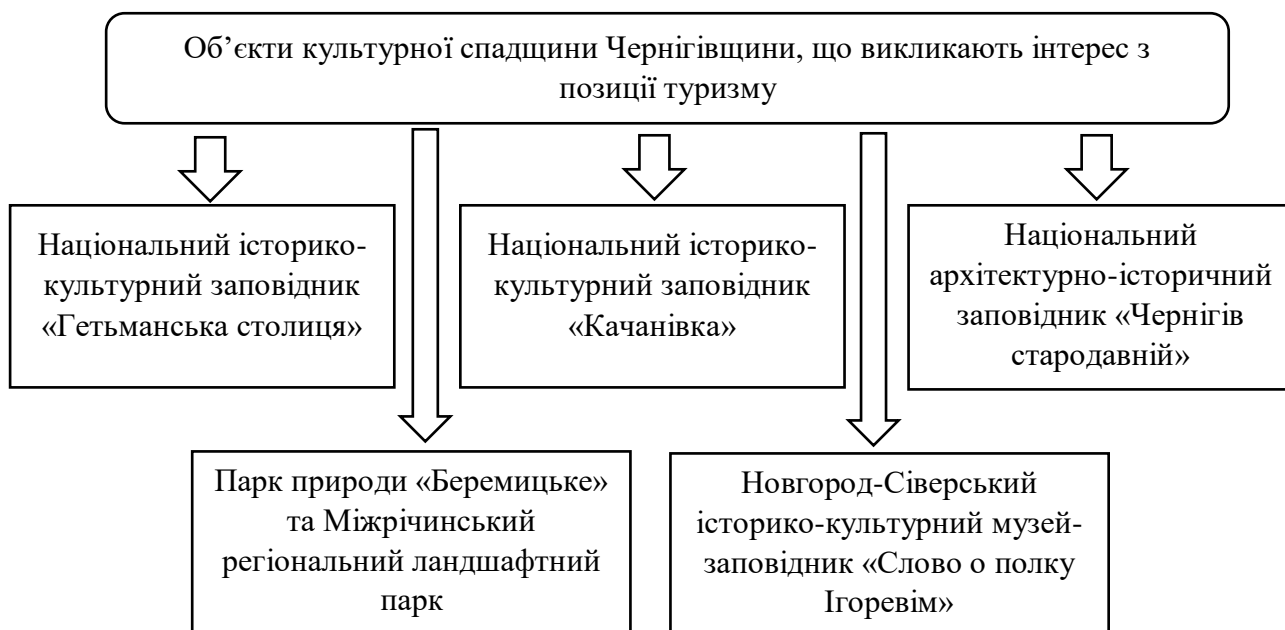

Рис. 1.3.2 Об'єкти культурної спадщини Чернігівщини, що викликають інтерес з позиції туризму [65]

Щороку на Чернігівщині відбувається більше 200 всіляких заходів. Серед них найбільш популярними є: «Міжнародний молодіжний фестиваль «Свято купальської традиції «Івана Купала на Голубих озерах», Батурин Фест «Шабля», Історичний фестиваль «Спис на Вістрі» у Парку природи «Беремицьке», літературно-мистецьке свято «Нетлінне «Слово...» у Новгород-Сіверському, мистецький проект «Зелена сцена», який відбувається щомісяця на вихідних у центрі міста Чернігова» [61].

Сприяє розвитку культурно-пізнавальному туризму в Чернігівській області позиція місцевої влади, яка розглядає туризму як один з пріоритетних сфер народного господарства, який може стати бюджетоутворюючим області.

Щороку місцева влада виділяє додаткове фінансування спрямоване на реставрацію стародавніх культурно-історичних пам'яток.

Зазначимо, що природно-заповідний фонд Чернігівської області станом на початок 2021 року налічує 669 об'єктів, що займають площу 262,4 тис. га, або 8,2% території досліджуваної області. На рис. 1.3.3 наведемо карту розташування природно-заповідного фонду Чернігівської області.

Рис. 1.3.3 Карта розташування природно-заповідного фонду Чернігівської області [65]

Серед природно-заповідних фондів Чернігівської області найбільш привабливими з позиції туризму є: національні природні парки «Ічнянський» та «Мезинський», дендрологічний парк загальнодержавного значення «Тростянець», регіональні ландшафтні парки «Міжрічинський» та «Ніжинський», Менський зоологічний парк загальнодержавного значення. Розподіл об'єктів природо-заповідного фонду Чернігівської області наведемо на рис. 1.3.4.

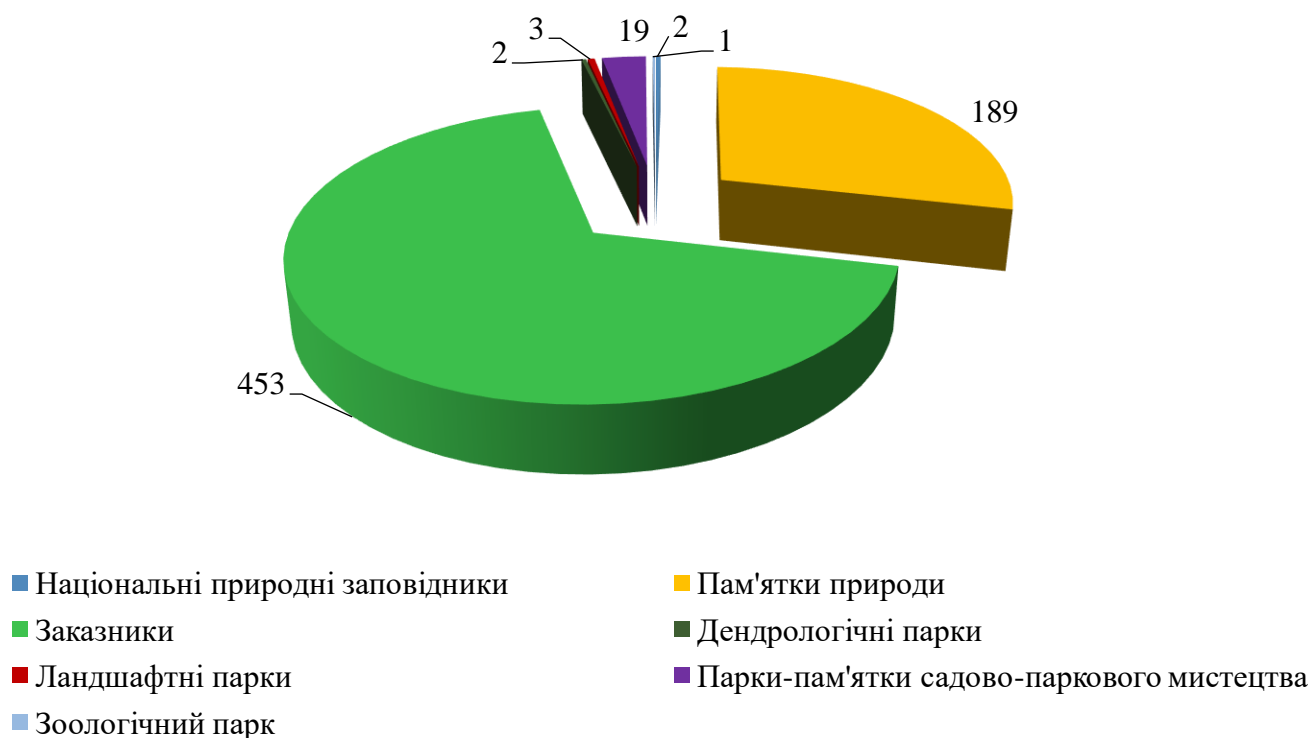

Рис. 1.3.4 Розподіл об'єктів природо-заповідного фонду Чернігівської області, 2020 р. Складено автором на основі [59, 65]

Слід додати, що на території Чернігівської області створено перший в Україні ревайлдинговий парк природи «Беремицьке». Його функціональне призначення полягає у відновленні та збереженні унікальних природних комплексів Придесення. Територіями цього парку створено туристичні маршрути для проведення оглядових та тематичних екскурсій. Серед цікавих об'єктів цього парку слід відзначити: «мінізоопарк, стайні, музей диких котів, вольєри для тварин, будиночки зі зручностями та наметовий кемпінг, зона для пікніків».

Про рівень розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області, а також всієї сфери туризму свідчать дані щодо кількості обслуговуваних туристів. Найбільшим попитом у сфері культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області користуються екскурсії. Користуючись офіційними даними на рис. 1.3.5 наведемо динаміку кількості екскурсантів.

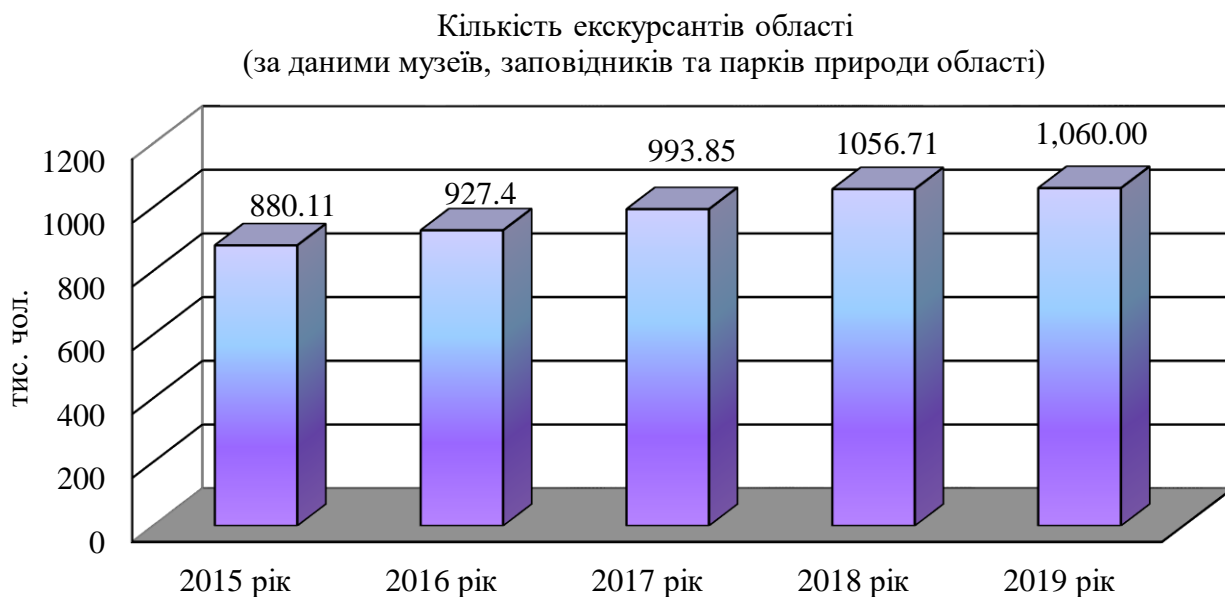

Рис. 1.3.5 Динаміка кількості екскурсантів в Чернігівській області за 2015-2019 рр. Складено автором на основі [59, 65]

Можемо бачити позитивну динаміку зростання кількості екскурсантів Чернігівської області протягом 2015-2019 рр. Зокрема, впродовж аналізованого періоду часу їх кількість зросла з 880,11 тис. чол. у 2015 р. до 1060 тис. чол. на кінець 2019 р. Поступово попит на екскурсії Чернігівської області зростає, що є позитивним та свідчить про хороші перспективи цього регіону. При цьому слід відзначити, що розвиток туристичної сфери на Чернігівщині відбувається під впливом низки негативних факторів, зокрема: зниженням платоспроможності вітчизняних туристів, агресією по відношенню до України Російської Федерації, загальною політико-економічною кризою, а останнім часом ще й пандемією коронавірусу, яка обмежила туристичну діяльність. Середк екскурсантів Чернігівщини переважають туристи з Києва, для яких популярними є одноденні екскурсії такими містами: Чернігів, Батурин, Тростянець, Качанівку та Седнів. Попит на туризм Чернігівщини з боку туристів Київщини зумовлено близькістю цього регіону.

Слід додати, що остаточних даних за 2020 р. щодо розвитку туризму на даний момент, а саме 16.04.2021 р. по Чернігівській області не має. Але за

попередніми оцінками в середньому через пандемію коронавірусу кількість обсягу туристичних послуг та обслуговуваних туристів зменшилася на 55-70 %. Відповідно можемо спрогнозувати, що кількість екскурсантів на 2020 р. зменшилася до 500 тис. осіб [25].

Головною туристичною візитівкою Чернігівської області є наявність на її територіях збережених культових споруд часів Київської Русі, а спадщина 18-19 століття багато на унікальні зразки церковного та цивільного будівництва, зокрема: церкви, храми, палаци і маєтки з прекрасними парками, інші пам'ятки історії та культури [60].

Головним центром культурно-пізнавального туризму Чернігівської області є місто Чернігів, де найбільше скупчення історико-культурних об'єктів. Зокрема, на території міста розташований Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній» (рис. 1.3.6). До його складу входить: Дитинець древнього Чернігова (Вал), Єлецький Успенський монастир, Троїцько-Іллінський монастир, а також П'ятницька церква (церква П'ятниці на Торгу).

Рис. 1.3.6 Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній» [65]

Дитинець древнього Чернігова (Вал) – генеральна укріплена частина міста VII-XIII ст., що утворена на місчині древнього поселення ще I тис. н.е. сьогодні можна констатувати, що це місце є найвизначнішим комплексом архітектурних споруд різних етапів розвитку Чернігова. Дитинець – головний об’єкт туристичного показу. На його території розміщені найвизначніші пам’ятники архітектури XI-XII ст., а саме: величний Спасо-Преображенський собор, Борисоглібський собор. Серед пам’яток XVII- поч. XX ст. слід виділити такі як: «Колегіум (Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній»), Будинок полкової канцелярії (фонди Історичного музею), будинок архієпископа (обласний-архів), Чернігівська жіноча гімназія (Художній музей), Будинок губернатора (Історичний музей ім. Тарновського), а також історичні пам’ятки – гармати з бастіонів Чернігівської фортеці» [31].

Слецький Успенський монастир – утворений ще у другій половині XI ст. чернігівським князем Святославом Ярославичем. Архітектурний ансамбль монастиря формувався поступово впродовж XI-XVIII ст. і має атрибути українського барокко. На його території також знаходяться печери XVIII - поч. XX ст., зберігся головний храм монастиря – Успенський собор (XII ст.) з приділом-усипальною Якова Лизогуба (1689р.), дзвіниця – найдавніша висотна кам’яна споруда Чернігова (1670-1675р.р.), найдавніша на Лівобережній Україні пам’ятка дерев’яної житлової архітектури – будинок архімандрита (1688р.) та інші.

Троїцько-Іллінський монастир – знаходиться на терасах Болдиних гір. Складається він з двох головних частин – колишнього Іллінського та Троїцького монастирів, які об’єднані ландшафтом та архітектурою у єдиний ансамбль. В 1069 р. прямо напроти «Святого гаю» в товщі Болдиної гори відомий засновник Києво-Печерської Лаври Антоній Печерський заклав початок формуванню складного багатоярусного архітектурно-просторового комплексу печер, які і стали основою майбутнього Троїцько-Іллінського монастиря. На території монастиря розміщуються: Троїцький собор (1679р.), побудований за проектом архітектора Іоанна Баптиста, дзвіниця (1775р.) – 58-метрова споруда, побудована

у стилі барокко, що являє собою найголовнішу архітектурну домінанту як Болдиних гір, так і Чернігова в цілому, а також трапезна з Введенською церквою (1677-1679р.р.), будинок архімандрита (1750р.) та інші споруди [21].

П'ятницька церква (церква П'ятниці на Торгу) – пам'ятка давньоруської архітектури XII-XIIIст., названа на честь покровительки торгівлі Параскеви П'ятниці. Після ряду перебудов відроджена у первісному вигляді у 1962р. за проектом архітекторів П. Барановського та М. Холостенка. Споруда відтворює найвищий етап розвитку архітектури Київської Русі.

Додамо, що на території Чернігова знаходиться також ряд визначних пам'яток архітектури, які не увійшли до складу Заповідника, але також мають значний туристичний інтерес. До них належать такі споруди як: «садиба Глібова, будинок Тарновського, церква св. Михаїла та боярина Федора колишньої духовної семінарії, Воскресенська церква з дзвіницею, будинок Миколаївського єпархіального братства, будинок пожежного товариства, будинок цивільного губернатора, дворянський і селянський поземельний банк, будинок народної школи та ін.». З найбільш визначних пам'яток археології слід відмітити курганний могильник «Болдині гори» (в тому числі кургани: «Гульбище» і «Безіменний») та курган «Чорна могила» [65].

Таким чином, Чернігівська область займає одне з перших місць серед усіх регіонів України за чисельністю об'єктів історико-культурної спадщини. На початок 2021 р. у Чернігівській області нараховувалося близько 9 тис. пам'яток історії та культури. Саме місто Чернігів віднесено до категорії історичних міст, що відповідно сприяє розвитку культурно-пізнавального туризму. Чернігівщина є одним з найбільш давніх регіонів, яку в різні часи заселяли різноманітні народи. На території Чернігівщини збережені пам'ятки монгольської епохи, домонгольської, Київської Русі тощо. Територія цієї області багата на різні історичні пам'ятки, які викликають туристичний інтерес. Потенціал Чернігівська область щодо розвитку культурно-пізнавального туризму має один з найбільших у порівнянні з іншими регіонами.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1 Роль музейних закладів Чернігівській області в забезпеченні пізнавальної рекреаційної діяльності та історико-культурного туризму

Музейні заклади є головним центром історико-культурного туризму, адже вони виступають головними зберігачами культурно-історичної спадщини регіону. Музеї є обов'язковими об'єктами при складанні екскурсійного чи туристичного маршруту. Дедалі почастишали випадки, коли представники музейних закладів беруть активну участь у розробці культурно-пізнавальних турів, проводять екскурсії, розповідаючи цікаву інформацію щодо того чи іншого експонату [22].

Музейні заклади є центром історико-культурного туризму. Вони виконують дві важливі функції: по-перше, акумулюють у собі багату історичну спадщину народу; по-друге, поширюють інформацію щодо історії народу, традицій, культивують культуру народу.

Тому, щоб забезпечити розвиток історико-культурного туризму в регіоні необхідна наявність відповідних музейних закладів, нащо й багато Чернігівська область. У Чернігівській області знаходяться цікаві та унікальні музейні заклади, які надають можливість усіх охочим ознайомитися з історико-культурною спадщиною народів, які заселяли його території в різні періоди часу. Всього на території Чернігівської області нараховується до 100 різних музейних закладів, у тому числі: міських та сільських, приватних та державних, археологічних, краєзнавчих, історичних тощо. Карту розташування основних музейних закладів Чернігівської області наведемо на рис. 2.1.1.

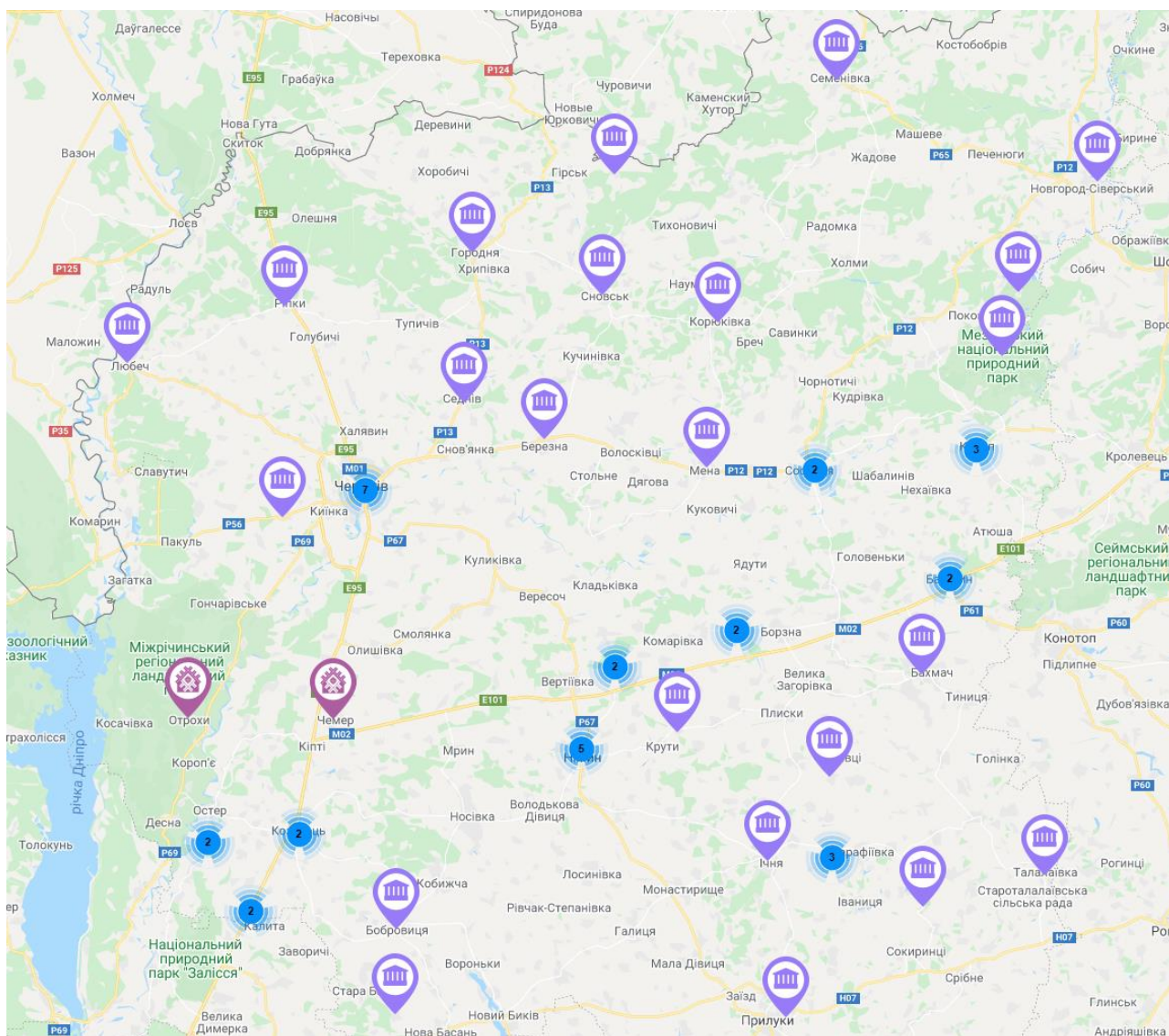

Рис. 2.1.1 Географічна карта розташування основних музейних закладів Чернігівської області* [65]

* на карті враховані не всі музейні заклади сільської місцевості

Традиційно головним центром розташування музейних закладів є місто Чернігів, де розташована найбільша їх кількість. Зокрема, серед них слід виділити. «музей Чернігівської вченої архівної комісії, Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М.М. Коцюбинського, Чернігівський обласний історичний музей імені Василя Тарновського, Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана тощо» [22].

Серед них найстарішим в Чернігові є Чернігівський обласний історичний музей ім. В. Тарновського, який заснований у далекому 1896 р. Загальний його музейний фонд складає більше 160 000 експонатів. Ці фонди містять багату історію Чернігівщини з найдавніших часів і по 2021 р., також містять інформацію про видатних уродженців цього краю. Його фонди постійно поповнюються місцевими знахідками, археологічними розкопками, які дають змогу більш поглиблено вивчити історію краю та мають туристичну привабливість. Значну цінність має і Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана, в якому знаходяться на зберіганні більше 8 тисяч витворів світового та вітчизняного образотворчого мистецтва, хронологічні рамки яких сягають XVII-XIX ст. Унікальними у даному музеї є твори іконопису й декоративно-прикладного мистецтва Чернігівщини. Експонати Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М.М. Коцюбинського повністю присвячені життю цього видатного письменника та громадського діяча, який зробив великий внесок у розвиток країни та української літератури. Його твори включені у обов'язкову програму навчання школярів.

Окремо слід виділити Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній» [63], який у Чернігові вважається центром збереження історико-культурної спадщини та має національне значення. Майже всі запропоновані туроператорами туристичні маршрути обов'язково включають відвідування цього заповідника. Він є не лише головним туристичним об'єктом Чернігівщини, але й усієї України. Не лише регіональні туристичні маршрути, але й всеукраїнські включають відвідування Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» у свою туристичну програму. Його туристична цінність полягає у тому, що до його складу входить 29 унікальних пам'яток культури та історії, які є одними з найдавніших в Східній Європі. Унікальність усіх пам'яток Чернігівщини полягає у тому, що в ній збереглася велика кількість стародавніх надбань народів. Працівники цього заповідника займаються просвітницькою та науково-дослідною роботою, питання вивчення історії народів, які заселяли Чернігівщину не припиняється й

по нині. Археологічні розкопки проводяться й сьогодні на території цього краю, а їх знахідки доповнюють музейні колекції та дають відповіді історикам на окремі питання.

Користуючись даними представлені на веб-сайті <https://oldchernihiv.com/vartist-poslug/> відобразимо у табл. 2.1.1 вартість послуг на оглядові екскурсії Чернігова у рамках культурно-пізнавального туризму. Оскільки в умовах складної економічної ситуації в країні, цінова політика є одним з головних факторів, що впливає на прийнятті рішення туриста щодо відвідування екскурсії.

Таблиця 2.1.1

Вартість оглядових екскурсій Чернігова станом на початок 2021 р. Складено автором на основі [62]

№	Назва екскурсії	Вартість екскурсії, грн.
1	Оглядова екскурсія по території стародавнього Дитинця (Валу) з відвідуванням Спасо-Преображенського собору	200
2	Оглядова екскурсія по території Болдиної гори з відвідуванням Троїцького монастиря	150
3	Оглядова екскурсія по території Єлецького монастиря та кургану Чорна могила	150
4	Оглядова екскурсія по території сучасного центру Чернігова	150
5	Оглядова екскурсія по території стародавнього Дитинця (Валу) без відвідування Спасо-Преображенського собору	150
6	Оглядова екскурсія по території стародавнього Чернігова з пам'ятками архітектури XI-XIX ст.:	
	– для групи чисельністю до 10 чоловік	400
	– для групи чисельністю від 10 чоловік	500

Цінова політика на оглядові екскурсії Чернігова є прийнятними та розраховані на туристів з середнім рівнем доходу. На даний час попит на туристичні екскурсії знизився через пандемію коронавірусу. Туристичні агенції мають готуватися за декількома сценаріями, найбільш песимістичний з них передбачає фактично повну зупинку туристичної сфери та відповідно неможливості проведення оглядових екскурсій та відвідування музеїв. За оптимістичного прогнозу, який передбачає масову вакцинацію населення та зупинення поширення пандемії коронавірусу, передбачається активізація туристичної діяльності. Зазначене обумовлено тим, що більшій частині активних

людей набридло сидіти дома, вони бажають подорожувати, дізнаватися щось нове, відпочивати тощо. Точно ж ситуацію з розвитком туристичної сфери ніхто визначити заздалегідь не може.

У табл. 2.1.2 наведемо вартість музейних екскурсій в Чернігові для різних категорій споживачів.

Таблиця 2.1.2

Вартість музейних екскурсій в Чернігові станом на початок 2021 р. Складено автором на основі [62]

Назва екскурсії	Вхідні квитки		Вартість екскурсії, грн.
	Дорослі	Студенти, учні	
Спасо-Преображенський собор. XI ст.	-	-	50
Борисоглібський собор. XII ст.	30	15	50
Антонієві печери. XI-XVIII ст.	40	20	для групи до 5 осіб – 50 грн, понад 5 осіб – 150 грн
Виставка «Мистецтво Чернігівщини XVII-XX ст.»	40	20	100
Професійний іконопис	10	5	50
Старообрядницька ікона	10	5	50
Народна ікона	10	5	50
Клас Колегіуму	10	5	50
Виставка «Чернігів і чернігівці 100 років тому»	15	10	30
Тимчасові виставки в Колегіумі	Договірна ціна	Договірна ціна	Договірна ціна

З даних вартостей музейних екскурсій можемо зробити висновок, що ціна є досить символічна, яка в жодному разі не покриє усі витрати музейних закладів. У першу чергу музейні заклади передбачають отримання не фінансових дивідендів, а виконання ролі просвітника. З метою популяризації відвідування музейних закладів молоддю та школярами, для них встановлені ціни на 50 % нижчі від дорослого вхідного квитка. Музейні заклади Чернігівщини доволі часто приймають цілі групи школярів з місцевих шкіл, яких з малого віку знайомлять з історичною спадщиною регіону.

Слід додати, що додатково за потреби відвідувачів оплачується проведення лекції, надання виставкових залів для проведення презентацій, круглих столів, фотознімання в музеї на власну камеру чи телефон, відео-знімання тощо. Вартість цих послуг договірною, на офіційних веб-сторінках музейних закладів вартість на ці послуги відсутня.

Загалом ціни на вхідні квитки до музейних закладів Чернігівщини, пропоновані оглядові екскурсії не високі. Тому з позиції туриста проблеми оплатити зазначені послуги не буде. Головне на даному етапі популяризувати відвідування туристами музейних закладів та ставати учасниками різноманітних оглядових екскурсій. Оскільки на даний час культура відпочинку пересічного громадянина є досить низькою, мала частка людей бажають відвідувати музеї та знайомитися з пам'ятками культури. Тому головним завданням на даному етапі стоїть стимулювання попиту серед населення на відвідування музейних закладів та участі в культурно-пізнавальних туристичних програмах.

Слід зазначити, що за даними порталу <http://museum.cult.gov.ua/category/historical/> [22] загальна чисельність різноманітних музейних закладів у Чернігівській області налічується близько 60 музейних закладів. Серед них 29 з них утворені в складі підприємств, установ та навчальних закладах. Двоє серед них є приватними, а інші державними. На рис. 2.1.2 наведемо структуру музейних закладів Чернігівщини.

Рис. 2.1.2 Структура музейних закладів Чернігівщини за профілем.
Складено автором за даними [22]

Музейні заклади Чернігівщини представлені за різною структурою. Найбільше, а саме 31 % з них є історичними, друге місце з частками по 16 % займають краєзнавчі та меморіальні музейні заклади. Серед приватних музейних закладів на Чернігівщині існує музей сучасного мистецтва «Пласт-Арт», а також музей Миколи Міклухо-Маклая, який знаходиться у с. Калитянське. Слід відмітити, що згідно західноєвропейського підходу функціонування музейних закладів розглядається виключно на приватній основі. Це дозволяє музеям працювати з метою не лише просвітницької та культурної діяльності, але й з метою отримання прибутків. Генеровані прибутки можуть використовуватися музейним закладом для поліпшення матеріально-технічної бази, удосконалення сервісу, активному застосуванні реклами, що дозволить привернути увагу більшої кількості потенційних споживачів тощо [22].

Вважаємо, що майбутнє музейних закладів за приватними формами власності, що дозволяє залучати значні інвестиції. Державні ж музейні заклади відчують завжди гострий дефіцит фінансових ресурсів та знаходяться доволі часто в занедбаному стані.

Серед визначних музейних закладів Чернігівщини заслуговує особливої уваги Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця», який зберігає безцінні та унікальні пам'ятки архітектури, історії, археології, культури, а також природи: «палацово-парковий ансамбль К. Розумовського, Музей «Будинок генерального судді В. Кочубея», Музей археології Батурина, Воскресенська церква-усипальниця гетьмана К. Розумовського, парк «Кочубеївський», Миколо-Крупицький монастир, Цитадель Батуринської фортеці до складу якої входять: пам'ятний Хрест героям-оборонцям Батурина 1708 р., оборонна стіна з вежами, Гетьманський будинок, Скарбниця, криниця та дерев'яна замкова церква Воскресіння Господнього» [61].

Головною особливістю цього історико-культурного заповідника Чернігівщини є те, що уже як 30 років поспіль на його територіях тривають археологічні розкопки. Це дозволило розкрити чимало історичних таємниць, які скривали батуринські землі. Крім цього археологи щорічно поповнюють

музейний фонд новими експонатами, які мають важливу як історичні, так і туристичну цінність. Зокрема, археологічні знахідки цього заповідника досягли таких обсягів, що у 2009 р. на його базі був відкритий новий Музей археології Батурина.

Також на території Чернігівщини діє один музейний заклад наукового профілю, ним є Мезинський народний археологічний науково-дослідний музей, який створений в 1965 р. самостійно В.Є. Куриленком без будь-якої державної допомоги та фінансування з сторони. Український археолог В.Є. Куриленко самостійно здійснював археологічні розкопки, на базі яких і створив цей музей, який далі був переданий Мезинському національному природному парку. В.Є. Куриленко за період своїх розкопок зумів відкрити 24 археологічні культури. Сьогодні основним напрямком роботи цього музею залишається дослідження Мезинської палеолітичної стоянки мисливців на мамонтів. За допомогою яких встановлено, що вперше людина розумна появилась на територіях заповідника біля 20 тис. років тому. Головний туристичний інтерес викликають відкриті стоянки первісної людини. Окремі музейні експонати Мезинського народного археологічного науково-дослідного музею є унікальними не лише в Україні, але й Європі [22].

Розташований на території Чернігівщини й один музей з військовим профілем – Меморіальний комплекс «Пам'яті героїв Крут» [24], який створений в 1990 р. за ініціативою громадськості. Створений він для вшанування пам'яті воїнам, які загинули в бою під Крутами в 1918 р. «Музейна експозиція розпочинається з відкритої залізничної платформи з гарматою. З подібної гармати, встановленій на відкритій платформі та укріпленій мішками з піском, сотник армії УНР Лощенко вів прицільний та досить ефективний вогонь по наступаючим лавам червоногвардійців. Продовження огляду експозиції здійснюється у залах-вагонах, де представлені експонати розповідають про розвиток українського національного руху початку ХХ століття, ключові події Української революції 1917 року, проголошення Української Народної Республіки, дії більшовицької Росії проти молодой Української держави, бій біля

станції Крути та повстання на заводі «Арсенал» тощо. 2-ий вагон, де розміщені музейні експонати, є теж своєрідним експонатом, оскільки він був призначений для проведення санітарного огляду вояків під час проведення військових дій. Зал-вагон №3 присвячений безпосередньо бою біля станції Крути, повстанню на заводі «Арсенал». Він показує значення крутянського бою для подальших бойових дій на території України. Матеріали розташовані за принципом протистояння воюючих сторін, ліворуч – українські військовики, праворуч – більшовицькі, відтворена карта-схема самого бою» [12].

Військові музеї сьогодні є досить популярними та мають важливе значення для виховання патріотизму населення, знайомлення їх з історією краю, шанування героїв, які боронили наші землі та завдяки яким власне існує Україна. Також вони важливі у контексті сьогоденних військових дій на сході країни, у яких гинуть щомісячно десятки військових та добровольців захищаючи рідну землю. Такі музеї повинні існувати та розповідати про історію військових дій на території України.

Загальна кількість співробітників музейних закладів Чернігівщини нараховувалося у кількості 624 осіб, з них 205 були науковими співробітниками та екскурсоводами. При кожному музеї працює екскурсовод, який відвідувачам показує експонати, розповідає про їх значення, історію тощо. Наукові співробітники музейних закладів займаються розробкою та видавництвом наукових видань та публікацій, які можна придбати безпосередньо у музеях. Зокрема, за 2020 р. було видано 530 наукових публікацій, а також сформовано 202 тематико-експозиційні плани [22].

Цінність окремих музейних закладів та заповідників Чернігівщини підтверджується ще й тим, що Борисоглібський та Спасо-Преображенський собор стоять у переліку об'єктів пропонованими урядом України до віднесення їх у список ЮНЕСКО.

Слід додати, що особливе місце у розвитку історико-культурного туризму займають театри, яких на Чернігівщині налічується шість. Один з них розташований у Ніжині – Ніжинський академічний український драматичний

театр ім. Михайла Коцюбинського. А інші п'ять знаходяться у обласному центрі краю – Чернігові: Чернігівський обласний академічний музично-драматичний театр ім. Тараса Шевченка, Чернігівський молодіжний театр, Чернігівський ляльковий театр ім. А.П. Довженка, Чернігівський обласний філармонійний центр фестивалів та концертних програм, Чернігівський міський Палац культури ім. Радченка. У театрах туристи мають змогу провести своє дозвілля, переглянути цікаві виставки та п'єси, концертні виступи, забезпечити культурно-духовний розвиток особистості.

Таким чином, Чернігівська область має досить розгалужену та розвинену мережу музейних закладів, які є головним ареалом розвитку культурно-пізнавального туризму. За останніми даними в області діє близько 60 музеїв, з них лише два є приватними, а інші – державними. Частина з них створені на базі окремих підприємств, установ, навчальних закладів. За кількістю музейних закладів та цінних історико-культурних знахідок, які зберігають у них Чернігівська область займає одне з перших місць серед усіх регіонів країни. Головна цінність музейних закладів Чернігівщини полягає у тому, що в них зберігається велика кількість історичних, культурних та археологічних пам'яток, які є унікальними та мають високу історичну, культурну та туристичну цінність. На більшості музейних закладах, їх археологи, наукові співробітники не припиняють своєї пошукової діяльності та через розкопки розкривають інтригуючі таємниці. Сама Чернігівщина має статус області з високим рівнем національного історичного значення, що обумовлено наявністю великої кількості цінних історичних об'єктів. Туристів приваблюють зазначені об'єкти та стимулюють їх до подорожі Чернігівщиною. Згідно цього можемо констатувати, що наявна ресурсна база Чернігівської області дозволяє на її території розвивати культурно-пізнавальний туризму. Також важливого значення для розвитку цього різновиду туризму має наявність відповідних ареалів та кластерів. Тому в наступному підрозділі роботи розглянемо ареали та кластери розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області.

2.2 Ареали та кластери розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області

Розвиток культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області відбувається згідно з «Обласною цільовою Програми розвитку туризму в Чернігівській області на 2021-2027 роки» [25]. Вона є головним документом, який на майбутні роки визначає напрями розвитку туристичної індустрії в Україні. Одним з найбільш пріоритетних напрямів визначено популяризація туристичного бренду Чернігівської області, розвиток культурно-пізнавального туризму, поліпшення туристської інфраструктури регіону, зростання іноземних та вітчизняних туристичних потоків, а також на цій основі забезпечення освоєння інвестицій для розвитку туристичної галузі.

Відповідно основою розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області є його удосконалення територіальної організації. Останнім трендом цього є активний розвиток туристичних кластерів, які апріорі поліпшують стан туристичної сфери, на якісно вищий рівень піднімають якість обслуговування тощо. Під кластером слід вважати «географічну групу взаємозалежних компаній та асоційованих інститутів у певній галузі, які пов'язані спільними цілями і доповнюють один одного». У загальному туристичний кластер є інноваційною моделлю організації туристичної діяльності, який за основу передбачає симбіоз зусиль, ресурсів учасників туристичного ринку з метою досягнення спільної мети [2].

Чернігівщина та Україна в цілому володіє досить значним туристичним потенціалом, а іноземний досвід глибоко переконує, що туристична сфера має всі шанси стати двигуном розвитку національної економіки, при одночасно помірних інвестиціях. Все це підтверджує актуальність розвитку кластерів у туристичній сфері Чернігівської області.

На рис. 2.2.1 наведемо декілька переконливих аргументів на користь формування туристичних кластерів у Чернігівській області.

Рис. 2.2.1 Аргументи на користь формування туристичних кластерів у Чернігівській області. Складено автором на основі [9, 66]

Що огляду на наявність значної кількості передумов, можемо констатувати, що розвиток формування та розвиток туристичних кластерів у Чернігівській області є цілком реальним. Адже на даний момент у аналізованому регіоні не має жодного туристичного кластеру в сфері культурно-пізнавального туризму. Це свідчить про те, що туристично-рекреаційний потенціал Чернігівщини повністю не використовується. Уже станом на початок 2021 р. співробітники Чернігівської ОДА активно ведуть роботи по створенню двох туристичних кластерів. За свою основу він передбачає поєднання культурно-пізнавального напрямку туризму та екологічного. Напрямки майбутніх туристичних кластерів будуть охоплювати частину південних та північних території Чернігівщини. Відповідно назва першого туристичного кластеру «Південний», а інший –

«Північний». Ядром першого стане Ічнянський національний парк, а другого – річка Десна. У табл. 2.2.1 наведемо характеристику майбутніх туристичних кластерів Чернігівщини.

Таблиця 2.2.1

Характеристика туристичних кластерів Чернігівщини [25]

Туристичний кластер	«Південний»	«Північний»
1	2	3
Територіальна локалізація кластеру	Ніжинський, Бахмацький, Срібнянський, Талалаївський, Ічнянський райони.	Чернігівський, Менський, Коропський, Сосницький, Куликівський, Козелецький і Новгород-Сіверський райони.
Функції кластеру	«Надання інформаційних (у т.ч. Інтернет послуг), консультативних, технічних, маркетингових та навчальних послуг; створення бази даних; створення спільної туристичної марки, налагодження горизонтальних та вертикальних виробничих і управлінських зв'язків».	
Потенційні члени кластеру	<ul style="list-style-type: none"> – Обласне управління у справах сім'ї, молоді, спорту і туризму; – Ніжинський та Ічнянський міськвиконкоми; – Ніжинський педагогічний університет; – Історико-культурні заповідники – «Качанівка» і «Гетьманська столиця»; – Дендропарк «Тростянець»; 	<ul style="list-style-type: none"> – Обласне управління у справах молоді, спорту і туризму; – Чернігівський державний педагогічний університет; – Чернігівський обласний історичний музей; – Чернігівський інститут регіональної економіки; – Славутицький і Чернігівський міськвиконкоми;
	<ul style="list-style-type: none"> – Ніжинський драмтеатр; – Заклади харчування; – Готельні комплекси; – Туристичні і поліграфічні фірми; – Транспортні організації; – Фермерські й колективні сільськогосподарські підприємства. 	<ul style="list-style-type: none"> – Чорнобильська АЕС і об'єкт «Укриття»; – Історико-культурні заповідники «Чернігів стародавній» і «Слово о полку Ігоревім»; – Міжнародний біосферний резерват «Заповідник на Снові»; – Дніпровський і Деснянський природні національні парки; – Чернігівський обласний драмтеатр; – Заклади громадського харчування; – Туристичний готельний комплекс «Брянськ» і готелі "Десна», «Градецький»; – Туристичні і поліграфічні фірми; – Транспортні організації у т.ч. річковий порт «Чернігів».

Продовження табл. 2.2.1

1	2	3
Стратегічні проекти розвитку кластеру	<p>1. Оптимізація діяльності й популяризація кластеру: проведення тренінгів, бізнес-семінарів, брифінгів, участь у туристичних виставках, створення веб-сайту кластеру, випуск рекламних матеріалів і прес-релізів, проведення періодичного економічного форуму «Чернігівщина у столітті».</p> <p>2. Організація еколого-історичних турів «Слава козацька» і «Музичні вечори у Тарновських».</p> <p>3. Перетворення Батурина у центр наукового туризму.</p> <p>4. Організація «зеленого» туризму</p>	<p>1. Оптимізація діяльності й популяризація кластеру: проведення тренінгів, бізнес-семінарів, брифінгів, участь у туристичних виставках, створення веб-сайту кластеру, випуск рекламних матеріалів і прес-релізів.</p> <p>2. Організація еколого-історичних турів «Чорнобиль», «Зачарована Десна» та «Шляхами князя Ігоря».</p> <p>3. Перетворення Седнева, Вишеньок і Новгород-Сіверського у центри наукового туризму.</p> <p>4. Організація довженківського кінофестивалю і його проведення у Сосниці та парково-палацових комплексах у межах кластерів.</p>
Ресурсний потенціал кластеру	<p>Екскурсійні об'єкти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Будинок Кочубея (Тиниця), – Палац Кирила Розумовського (Батурин); – Музей Миколи Ге (Івангород); – Палац Тарновських (Качанівка); – Архітектурний ансамбль і музеї Ніжина; – Садиба-музей Ревуцького (Іржавець); – Садиба-музей Пантелеймона Куліша і Ганни Барвінок (Оленівка); – садибно-палацовий комплекс Галаганів (Дігтярі і Сокиринці); – Густинський монастир. 	<p>Екскурсійні об'єкти:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Палац Рум'янцева-Задунайського (Вишеньки); – Архітектурний ансамбль і меморіальний комплекс «Слово о полку Ігоревім» (Новгород-Сіверський); – Антонівський монастир і печери (Любеч); – Архітектурний ансамбль Седнева; – Архітектурний ансамбль і музейні комплекси Чернігова; – Музей Олександра Довженка; – Менський зоопарк (при умові його відродження); – Архітектурні ансамблі Козельця, Остра та с.Лемеші.

Водночас пропоновані туристичні кластери ще у розробці й точної дати не має, коли вони будуть остаточно сформовані. Планується, що вони будуть повністю сформовані та виконуватимуть свої функції до 2027 р., більш точних дат на даний момент не має. Робота по створенню туристичних кластерів культурно-пізнавального напрямку лише ведеться. На даний же момент в аналізованій області успішно діє один туристичний кластер – «Кластер водного туризму», який вважається на даний момент одним з найбільш ефективних у туристичній сфері України.

«Кластер водного туризму» [14] у Чернігівській області організовує різноманітні туристичні подорожі катерами та човнами на річці Десна, проводить захоплюючі мандрівки на галерах, катамаранах та плотах містами Чернігівщини. З метою розширення даного існуючого водного туристичного кластеру в планах є активізація розвитку культурно-пізнавального туризму. Учасники даного кластеру глибоко переконані, що об'єднання цих двох базових для Чернігівщини напрямків туризму. Водночас на даний момент позитивних змін у даному напрямі не має, сподівається лише надіятися, що плани керівництва області втіляться у життя.

Позитивними ознаками зазначеного є постійний діалог державних органів влади з бізнесом. Так на Чернігівщині щорічно організовуються Міжнародні туристичні форуми «Чернігівщина туристична», на яких присутні представники бізнесу у сфері гостинності, туризму, ресторанної сфери, приватні інвестори, а також іноземці з Білорусії, Польщі, Латвії. На цих форумах вони діляться перспективними планами, обмінюються досвідом з закордонними партнерами. Для бізнесу такі заходи є одним з найбільш важливих інструментів налагодження контактів для подальшої співпраці у сфері туристичної діяльності. Проведення таких туристичних форумів може стати передвісником формування туристичного кластеру в сфері культурно-пізнавального туризму.

Слід додати також, що за підтримки департаменту культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської ОДА туристичний потенціал Чернігівщини щорічно презентується на «зборах членів організації «Чернігівське земляцтво» (м. Київ), Міжнародній туристичній виставці UITT «Україна. Подорожі та туризм» (м. Київ), Міжрегіональній туристичній виставці «Кіровоградщина запрошує-2016» (м. Кропивницький), на Міжнародному фестивалі патріотичного документального кіно «КіноДок» у м. Чернігів та інших культурно-мистецьких заходів, які проходили на території Чернігівської області. Проведено заходи з відзначення Всесвітнього дня туризму та Дня туризму в Україні» [10].

Також на місцевому рівні Чернігівщини для представників туристичного бізнесу та ЗМІ а підтримки Чернігівської ОДА організовано 5 рекламно-інформаційних турів «Чернігівщина туристична», один з них для представників сусідньої держави – Білорусії. Такі заходи сприяють поширенню туристичного бренду регіону та залучення інвестицій. За останні три роки місцевими органами влади проведено колосальний обсяг роботи у сфері рекламно-інформаційної підтримки туристичної сфери. Основні з них спрямовані на популяризацію туристичного бренду регіон. До таких заходів можна віднести оновлення рекламно-інформаційної продукції з когорти «Чернігівщина туристична» [65]:

- презентовано та видано туристичний альбом «Старі майстри» («Картинна галерея Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя»);

- чотири нових туристичних буклети на українській та англійській мові за новими туристичними маршрутами («Чернігівщина княжа», «Чернігівщина козацька», «Парки Чернігівщини», «Діаманти Чернігово-Сіверського краю»);

- виготовлено сувенірну продукцію, яка пропагує туризм Чернігівщини.

Значна увага в Чернігівській області приділяється поліпшенню матеріально-технічної бази, туристичної інфраструктури, що є основою для розвитку туристичної сфери. Зокрема, протягом останніх років розроблено ряд пропозицій щодо залучення інвестицій у туристичну індустрію, розроблено Інвестиційний паспорт Чернігівщини, а також Чернігівською ОДА підготовлено доповідь на тему: «Розвиток туристичної індустрії як інструмент економічного розвитку та інвестиційної привабливості України». Остання спрямована на заохочення інвестицій у туристичну сферу Чернігівської області.

Сприяє розвитку туристичної сфери аналізованої області створення та функціонування туристично-інформаційного центру. Основна його мета полягає у наданні туристам якісної, актуальної, повної та достовірної інформації, що сприятиме розвитку як туристичної галузі, так і культурно-пізнавального його різновиду. До щорічних організованих туристичних форумів Чернігівською ОДА залучаються представники туристичного бізнесу не лише даного регіону,

але й з Харкова, Львова, Києва та Одеси. На них відбувається обмін досвідом у забезпеченні розвитку туризму та промоції регіонів.

З цього слідує, що місцева влада докладає чималих зусиль з метою консолідації можливостей держави та бізнесу для розвитку туристичної сфери та культурно-пізнавального туризму, зокрема. Можливу модель кластеру розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області наведемо на рис. 2.2.2.

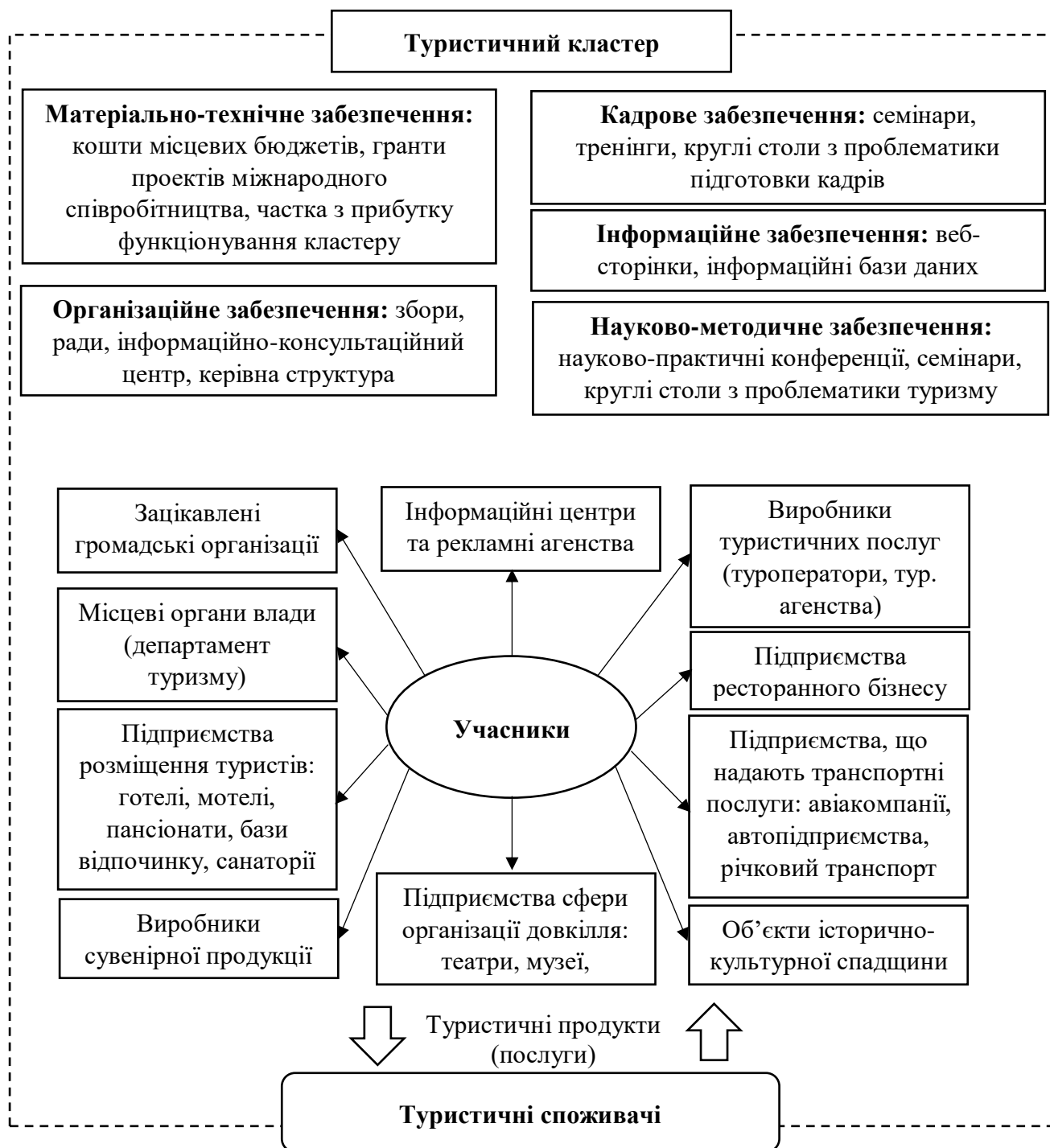

Рис. 2.2.2 Модель кластеру розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області. Складено автором на основі [9, 25, 66]

Відповідно для формування кластеру розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області необхідне залучення усіх зацікавлених сторін. При цьому кожен з них матиме свої інтереси, спільна співпраця їх буде спрямована на досягнення як відокремлених, так і спільних цілей. Зокрема, місцеві органи влади Чернігівщини зацікавлені у збільшенню податкових надходжень, залученню додаткових інвестицій в регіон, підвищенню іміджу регіону. Підприємницькі структури за мету ставлять збільшення доходів та прибутків, зростання попиту на туристичні продукти регіону тощо. Громадські організації та підприємства сфери організації дозвілля зацікавлені у збільшенні кількості відвідувачів, поліпшенню матеріально-технічного стану закладів. Туристичні споживачі зацікавлені у появі нових конкурентоспроможних та цікавих туристичних продуктів. У свою чергу спільна мета усіх учасників кластеру передбачає отримання синергетичного ефекту від такої співпраці, підвищення ефективності туристичного бізнесу.

Сьогодні формування туристичних кластерів є інноваційним способом забезпечення розвитку культурно-пізнавального туризму. Тим більше, що даний вид туризму є одним з найбільш перспективних та передбачає співпрацю різних категорій учасників.

Що стосується туристичних ареалів Чернігівщини, навколо яких може відбуватися розвиток культурно-пізнавального туризму, то їх є досить багато. Головний історико-культурний ареал сформований у місті Чернігів (рис. 2.2.3), який у собі зберігає найбільшу кількість історико-культурних ресурсів. Крім виняткової історико-культурної спадщини, даний регіон володіє значними рекреаційно-туристичними ресурсами, котрі сьогодні використовуються, у переважній більшості, для короткотривалого відпочинку населення міста, або ж у вигляді сінокосів жителів регіону, а тому не задіяні для туристичної діяльності. Активно у процесі організації культурно-пізнавального туризму використовуються парки, річковий фонд Чернігівщини, які є одними з елементами організації дозвілля туристів.

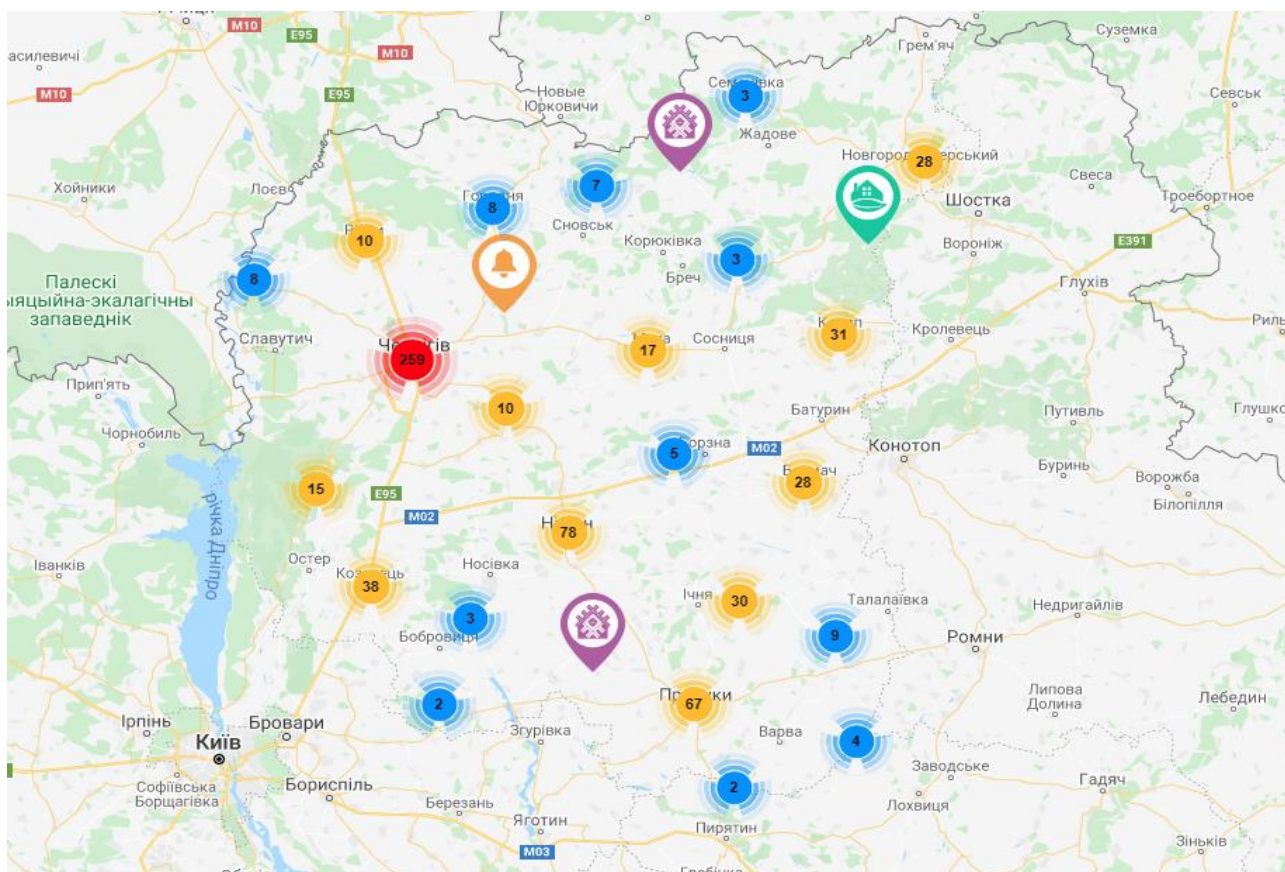

Рис. 2.2.3 Географія розташування туристичних ареалів культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області [65]

Зазначимо, що спеціалісти проекту Ukraïner, який є медіа-проектом у сфері дослідження територій України, виділили 5 головних туристичних ареалів Чернігівщини, до яких віднесли [56]:

- Палац Галаганів у Сокиринцях, який вражає кількістю лісів, парків та збережених палаців.
- Гетьманська столиця Батурин завдяки відновленню пам'яток козацької доби містечко стало одним із центрів туризму;
- Блакитні озера в Олешні. Колишній центр гончарства, де кар'єри перетворилися на комплекс озер з прозорою водою.
- Десна. Центральна артерія усієї Сіверщини та одна із найчистіших великих річок Європи;
- Заповідник Качанівка – найбільший в Україні збережений архітектурний комплекс епохи класицизму.

Навколо більшості з них можуть бути організовані креативні та цікаві туристичні продукти культурно-пізнавального напрямку туризму. Відзначимо, що Чернігів є одним з найбільш старших міст Європи. Цінні історичні пам'ятки, барвисті пейзажі міста, нескінченна кількість легенд, якими оповиті події минулого, безумовно викликають зацікавленість до відвідування міста та зумовлюють потужний потенціал розвитку культурно-пізнавального туризму в цьому регіоні.

Позитивно відобразиться на розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області відкриття інтерактивного музею – Козацького двору, що заплановане на 18 травня. За планом у новоствореному музеї буде щоденно відтворено дійство характерне для жителів цього регіону в 17-18 столітті. Усі туристи, які відвідають цей музей зможуть не лише стати учасниками екскурсії, ознайомитися з історією цього краю, але й стати учасником подій давніх періодів, приготувати хліб за старовинним рецептом, повністю окунутися у стародавній період часу міста. Виходячи з цього можемо констатувати, що у Чернігівській області вживається ряд заходів спрямованих на розвиток культурно-пізнавального туризму. Розширюються можливості цього регіону в плані залучення туристів з інших міст України [58].

Таким чином, основою розвитку культурно-пізнавального туризму є формування туристичних кластерів. На даний час у Чернігівській області сформований лише один кластер – «Кластер водного туризму», який у планах має на меті також популяризацію культурно-пізнавального туризму. Також у планах Чернігівської ОДА створення двох нових туристичних кластерів – «Південного» та «Північного», які покликані забезпечити одночасно розвиток культурно-пізнавального та екологічного туризму в цьому регіоні. Учасниками новоствореного кластеру можуть стати: безпосередньо державні органи влади, суб'єкти туристичної діяльності, рекламні агенції, заклади розміщення та ресторанного бізнесу, виробники сувенірної продукції та інші зацікавлені сторони. Сприяє розвитку культурно-пізнавального туризму наявність на території Чернігівщини значної кількості туристичних ареалів.

2.3 Перспективи розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області

Сьогодні туристична сфера в Україні та Чернігівській області, зокрема, зустрілася з низкою факторів внутрішнього та зовнішнього характеру, які стримують його розвиток. Зокрема, до таких факторів на даний час слід відзначити:

- ведення військових дій на східній території України;
- застаріла матеріально-технічна база та незадовільний стан великої частини об'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури;
- загальне зниження купівельної спроможності та активності внутрішніх споживачів;
- низька інвестиційна привабливість України для іноземців;
- обмеження переміщення людей в умовах введеного карантину та локдауну внаслідок поширення пандемії Covid-19 тощо.

В сукупності зазначені фактори створюють значні перешкоди для розвитку туристичної індустрії як в Україні, так і Чернігівській області. Водночас Чернігівщина володіє потужним туристично-рекреаційним ресурсом, який може стати головним драйвером для розвитку економіки всього регіону на місцевому рівні та національної економіки в цілому на державному рівні. Особливе місце у туристичній сфері Чернігівщини займає культурно-пізнавальний туризм, на ресурси якого багатий досліджуваний край. Подальші перспективи розвитку культурно-пізнавального туризму на Чернігівщині мають три сценарії розвитку, які повністю залежать від загальної епідеміологічної ситуації в країні. Відповідно в залежності від поширення пандемії буде на державному рівні прийнято рішення щодо віднесення Чернігівської області до однієї із-зон: зеленої, жовтої, помаранчевої та червоної. В залежності від цього можуть бути введені обмежувальні заходи щодо діяльності туристичних підприємств, які суттєво впливають на туристичну індустрію.

На рис. 2.3.1 в залежності від епідеміологічної ситуації можемо виділити три основні сценарії розвитку туристичної сфери на Чернігівщині.

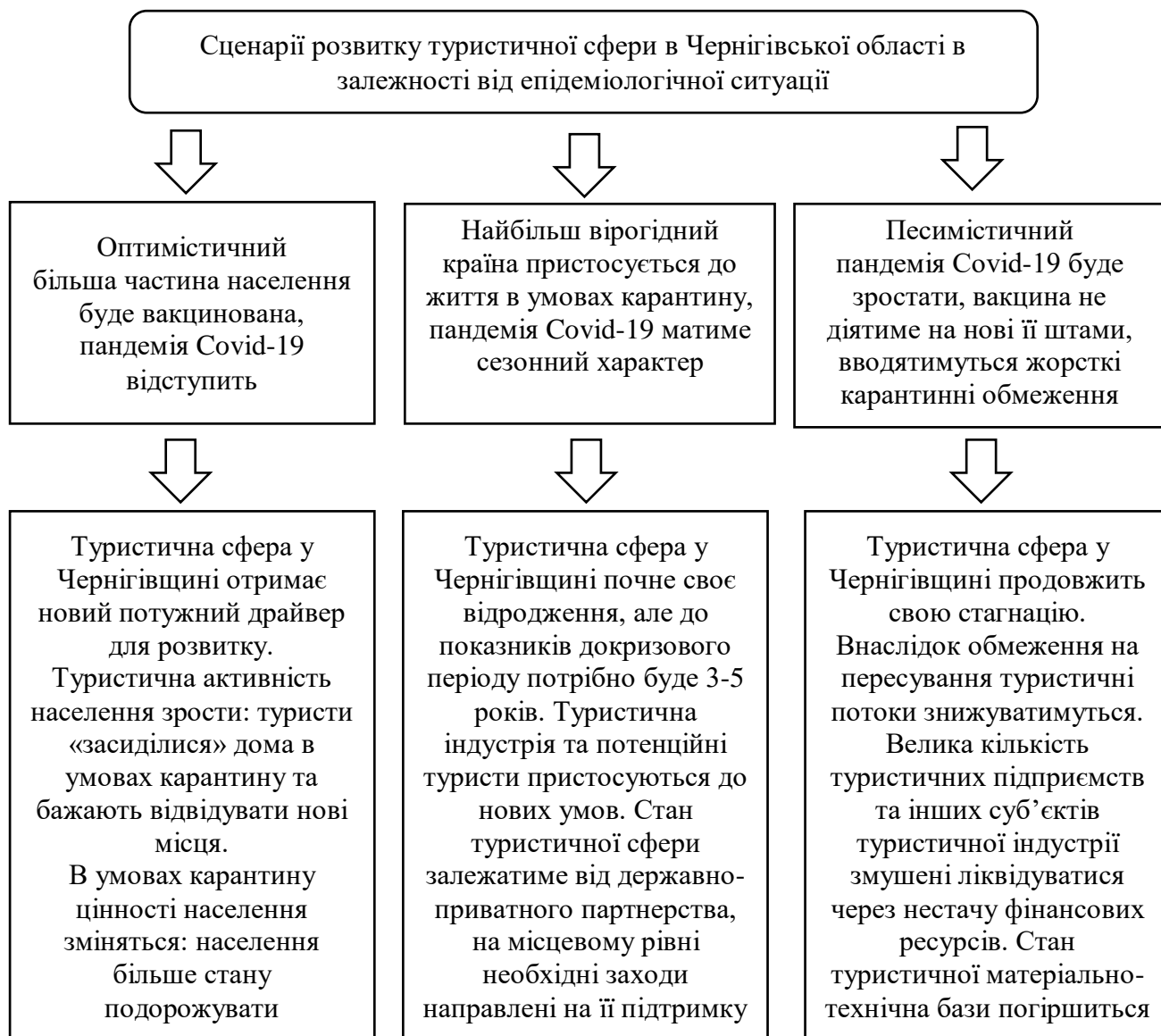

Рис. 2.3.1 Сценарії розвитку туристичної сфери в Чернігівській області в залежності від епідеміологічної ситуації. Складено автором на основі [25]

Відтак, туристична галузь Чернігівської області перебуває у невизначеності. Точно змодельовати ситуацію, яка буде з пандемією Covid-19 неможливо, існують лише окремі припущення. Слід розуміти, що туристичним компаніям необхідно навчитися функціонувати в умовах карантину та соціальної напруженості. За допомогою сучасних технологій діджиталізації слід розробляти екскурсії Чернігівщиною у дистанційному режимі, що буде сприяти поліпшенню

іміджу області та викликатиме бажання у потенційних туристів відвідати в живу це місце. Головне в умовах карантинних обмежень шукати шляхи підвищення туристичної привабливості регіону, розробки заходів направлених на проведення туристичних екскурсій невеликими групами тощо.

Загалом позитивні зміни спостерігаються з пандемією Covid-19. Адже, на 08.05.2021 р. вся Україна вийшла з суворого карантинного обмеження. Чернігівська область на даний момент вийшла з «червоного» рівня епідемічної небезпеки поширення пандемії Covid-19. Кількість захворювань зменшується, зокрема на поточну дату зафіксовано 144 захворювань на день, хоча ще 30.04.2021 р. був зафіксований добовий приріст зараження у кількості 374 осіб. Додає оптимізм також початок масової вакцинації в Україні та отримання першої партії однієї з найкращих вакцин рекомендованих ВООЗ виробництва Pfizer. Тому перший етап по успішній боротьбі з пандемією Covid-19 в Україні та Чернігівській області, зокрема стартував. Звичайно є високі ризики появи нових штамів цієї небезпечної хвороби сьогодні. Адже, уже зараз у різних країнах виявляються штами індійського коронавірусу, британського тощо. Тому точно спрогнозувати подальший розвиток подій вкрай складно. Водночас більшість аналітиків, лікарів-інфекціоністів переконують, що рано чи пізно цю хворобу буде переможеною, потрібний лише час на ретельне її дослідження, чий і займаються найкращі фармацевти всього світу.

За умови вирішення ситуації з пандемією Covid-19 можемо припустити, що це досить новий поштовх у розвитку туристичної сфери. Оскільки життя в умовах страху за власне здоров'я та своїх близьких, обмеження пересування вплинуло на світогляд жителів та викликає бажання щодо відпочинку й відвідування нових місць, знайомство з новою культурою, більшого проведення на природі тощо.

Тому можемо стверджувати, що сьогодні туристична галузь загальмувала свій розвиток, але у подальшому дана сфера в Чернігівській області має значні перспективи. Слід лише вирішити проблеми внутрішнього характеру та розробити програму на успішну адаптацію до умов навколишнього оточення.

Зважаючи на зазначене можемо констатувати, що Чернігівська область має перспективи щодо розвитку культурно-пізнавального туризму. Після ковідний тренд – подорожі всередині держави здебільшого невеликими групами. Оскільки з послабленням карантинних норм, туристична активність відновиться, а сам туристичний ринок чекає суттєва трансформація. У обласній цільовій програмі «Розвитку туризму в Чернігівській й області на 2021-2027 роки» зазначено, що «частина громадян, які подорожували більше Україною, та не мали фінансової змоги подорожувати за кордоном, можуть суттєво знизити частку ринку в найближчі роки через падіння платоспроможності. Натомість категорії громадян, які активно подорожували різними країнами світу з тієї ж причини та з причини того, що після пандемії у людей ще довго буде присутній психологічний страх поїздки за кордон, будуть більше подорожувати саме Україною».

Стратегічною умовою розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області є збереження та доцільне використання природних туристично-рекреаційних ресурсів, розвиток туристичної інфраструктури, оновлення матеріально-технічної бази, створення додаткових платформ для розміщення, відпочинку, оздоровлення, формування нових туристичних маршрутів Чернігівщиною, а також розширення ринку рекреаційних послуг з метою повнішого задоволення потреб населення у відпочинку.

Нові перспективи для розвитку цього сегменту ринку може надати відзначення у 2024 році 1000-річчя Чернігівського князівства. Оскільки у рамках підготовки до цієї визначної дати можуть обласною радою заплановано [61]:

- розширення мережі існуючих туристичних маршрутів;
- об'єднання під єдиним брендом музеїв та археологічних пам'яток, готелів та об'єктів зеленого туризму, ресторації та сувенірної продукції тощо;
- продовження роботи щодо включення пам'яток Чернігівської області до попереднього списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО;
- поєднання різнопланових заходів під єдиним брендом «1000-річчя Чернігівського князівства», створить своєрідний «туристичний магніт» області у

контексті розвитку фестивального руху історичної реконструкції на Чернігівщині.

Кошти, які залишає кожен турист у межах Чернігівської області, є прямою інвестицією в туристично-рекреаційний комплекс. Саме тому, питання комплексної та системної підтримки сфери туризму у Чернігівській області залишаються нагальними та потребують невідкладного вирішення. Ключові проблеми Чернігівської області, які заважають розвитку культурно-пізнавального туризму наведено на рис. 2.3.2.

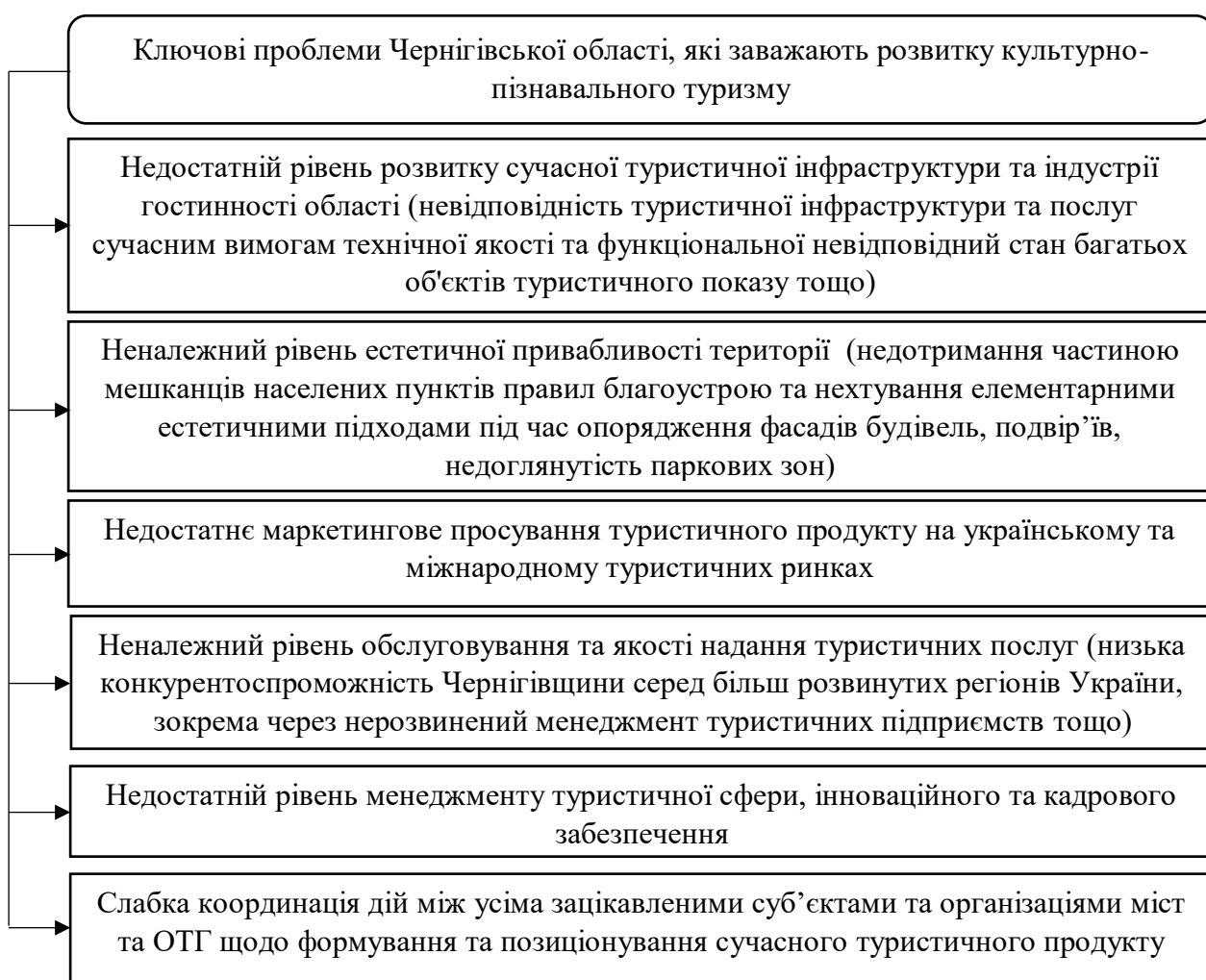

Рис. 2.3.2 Ключові проблеми Чернігівської області, які заважають розвитку культурно-пізнавального туризму. Складено автором на основі результатів власних досліджень

Основними цілями подальшого розвитку культурно-пізнавального туризму Чернігівської області є «застосування сучасного маркетингу та активну промоцію регіону, розвиток туристичної інфраструктури на території кожної окремої громади, благоустрій та облаштування місць масового відпочинку, маркування маршрутів та знакування туристичних об'єктів, облаштування відпочинкових та сервісних зон для туристів; проведення навчальних тренінгів для ефективної організації туристичної діяльності та розширення асортименту туристичних послуг, розвитку сільського зеленого, пізнавального, історико-культурного, подієвого, активного туризму; інші заходи з розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, які у достатній мірі фінансуватимуться з обласного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством».

Для ефективного функціонування туристичної сфери у Чернігівській області у табл. 2.3.1 сформулюємо комплекс заходів направлених на вирішення існуючих проблем.

Таблиця 2.3.1

Комплекс заходів спрямований на вирішення існуючих проблем туристичної сфери у Чернігівській області. Складено автором на основі [25]

Проблема	Шляхи вирішення
1	2
Недостатній рівень розвитку сучасної туристичної інфраструктури та індустрії гостинності області	заохочення інвестування в будівництво та реконструкцію закладів індустрії гостинності та розваг; ремонт та реставрація будівель музеїв та об'єктів культурної спадщини; збереження, раціональне та ефективне використання туристичних та рекреаційних ресурсів області; удосконалення діючої та створення нової туристичної інфраструктури; підтримання у належному стані доріг, якими проходять туристичні маршрути, забезпечення їх необхідними вказівниками; розроблення оптимальної мережі сполучення основних туристичних DESTINACIЙ та зручного розкладу руху пасажирських транспортних засобів.
Неналежний рівень естетичної привабливості території	забезпечення органами місцевого самоврядування дієвого контролю за дотриманням правил благоустрою; створення відпочинкових і сервісних зон на об'єктах історико-культурних пам'яток та інших туристично привабливих об'єктах.

Продовження табл. 2.3.1

1	2
Недостатнє маркетингове просування туристичного продукту на українському та міжнародному туристичних ринках	здійснення ефективної іміджевої та маркетингової політики, спрямованої на популяризацію рекреаційно-туристичного потенціалу Чернігівської області; проведення маркетингових досліджень у туристичній галузі; виявлення та рекламування туристичних «магнітів» регіону; розроблення та використання сучасних рекламних матеріалів та ефективних каналів їх розповсюдження; постійний моніторинг та оновлення інформації про туристичні ресурси, їх стан, заклади гостинності.
Неналежний рівень обслуговування та якості надання туристичних послуг	вивчення передового досвіду розроблення та запровадження стандартів обслуговування, адаптація отриманого досвіду відповідно до реалій розвитку регіону; підвищення якості та розширення асортименту туристичних послуг; осучаснення пропозиції послуг, що надаються музеями, заповідниками та іншими дозвілєвими закладами за рахунок введення нових методів та форм роботи, надання супутніх послуг тощо; підвищення якості підготовки фахівців індустрії гостинності шляхом організації навчання та стажування у вітчизняних та зарубіжних вузах туристичного спрямування та закладах туристичної індустрії.
Недостатній рівень менеджменту туристичної сфери, інноваційного та кадрового забезпечення	розширення міжнародного співробітництва, міжрегіональної кооперації та обміну досвідом у сфері туризму; підвищення професійного рівня кадрів в управлінні галуззю на місцях; сприяння, заохочення та підтримання проєктів, ініціатив та стартапів представників туристичного бізнесу, громадських об'єднань, ініціативних груп та окремих громадян в районах та ОТГ спрямованих на всебічне задоволення потреб споживачів та підвищення якості туристичних послуг.
Слабка координація дій між усіма зацікавленими суб'єктами та організаціями міст та ОТГ щодо формування та позиціонування сучасного туристичного продукту	розроблення та прийняття місцевих програм розвитку туризму з наданням достатньої фінансової підтримки за рахунок місцевих бюджетів; стимулювання підтримання розвитку підприємництва в галузі туризму (малого та середнього бізнесу).

Вважаємо, що впровадження комплексу вищезазначених заходів сприятиме вирішенню наявних проблем у Чернігівській області для забезпечення розвитку туристичного сектору. До того ж усі наведені заходи визначені обласною цільовою «Програмою розвитку туризму в Чернігівській

області на 2021-2027 роки». Насамперед для вирішення наявних проблем Чернігівщини необхідна злагоджена взаємодія бізнесу та місцевих органів влади, що дозволить отримати синергетичний ефект щодо розвитку культурно-пізнавального туризму. Слід пам'ятати, що вкладення у туристичну сферу є довгостроковими інвестиціями, які обов'язково окупляться. Кожен турист, який приїжджає у Чернігівську область залишає частину своїх доходів, які регіон може використовувати у власних цілях та подальшого розвитку туристичної інфраструктури. На основі проведеного аналізу у табл. 2.3.2 складемо SWOT-аналіз культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області.

Таблиця 2.3.2

SWOT-аналіз культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області.

Складено автором на основі [25]

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Вигідне географічне розташування 2. Наявність великої кількості об'єктів культурно-історичної спадщини 3. Багата історія Чернігівського краю 4. Збережена автентичність міської архітектури 5. Проведення івентів культурно-пізнавального напрямку 6. Розгалужена мережа музейних закладів 7. Наявність великої кількості заходів, пов'язаних з історією та культурою області 8. Сприятлива екологічна ситуація 9. Вигідне географічне положення 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Недостатній рівень розвитку сучасної туристичної інфраструктури 2. Неналежний рівень естетичної привабливості території 3. Недостатнє маркетингове просування туристичного продукту на українському та міжнародному туристичних ринках 4. Недостатній рівень менеджменту туристичної сфери 5. Слабка координація дій між місцевими органами влади та бізнесом 6. Низький рівень обслуговування туристів 7. Застаріла матеріально-технічна база 8. Нестача інвестиційних ресурсів
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1. Державна підтримка туристичної сфери 2. Підвищення культурної і історичної свідомості населення 3. Зростання попиту на внутрішній туризм після пост-пандемічного періоду 4. Формувати туристичних кластерів із залученням державних органів влади та представників туристичного бізнесу 5. Створення нових культурно-пізнавальних маршрутів 6. Активне просування туристичного бренду регіону 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Посилення пандемії Covid-19. 2. Ескалація ситуації на східній території України. 3. Зниження платоспроможності внутрішніх туристів 4. Зростання вартості утримання музейних закладів та інших історичних будівель 5. Зростання вартості туристичного обслуговування, зокрема транспортних послуг 6. Зростання конкуренції з іншими регіонами щодо залучення туристів 7. Низький рівень попиту населення на внутрішній туризм

На основі вищенаведеного SWOT-аналізу можемо констатувати, що загалом Чернігівська область володіє потужним потенціалом для розвитку культурно-пізнавального туризму. У подальші роки місцевим органам влади та бізнесу туристичного сектору слід сконцентруватися на вирішенню основних слабких сторін. Перешкодою для розвитку культурно-пізнавального туризму Чернігівської області є виявлені загрози, основними з яких традиційно є загальна політико-економічна ситуація в країні та регіоні, поширення пандемії Covid-19 та ситуація на Сході, де не вщухають військові дії. Безпосередньо на ці події досить складно вплинути, тому залишається лише розробляти та впроваджувати заходи спрямовані на мінімізацію їх негативного впливу. Також в зовнішньому середовищі існують можливості, які є своєрідними драйверами для розвитку культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області. Основою ми вважаємо є розробка цікавих нових туристичних продуктів, які дозволять зацікавлювати потенційних туристів у відвідування даної області. З огляду на це запропонуємо власний культурно-пізнавальний тур Чернігівською областю.

Основною метою створення екскурсійного туру «Храмова архітектура Чернігівщини» є розширення, історико-наукових знань в області архітектури, розвиток загально-пізнавальних інтересів, дослідження історії своєї країни, підвищення рівня культури та освіченості та отримання задоволення від подорожі Україною.

Зважаючи на цільову аудиторію запропонованого туру, ми вважаємо, що саме короткотерміновий тур вихідного дня є найбільш привабливим для даного сегменту туристів. Адже працюючі люди, не завжди готові пропускати робочі дні. Тому виїзд рано-вранці суботи і приїзд пізно увечері неділі – найоптимальніший варіант. Тож запропонований екскурсійний тур розрахований на два дні та одну ніч, яку туристи проведуть в готелі м. Чернігів.

Враховуючи те, що шлях від м. Полтави до Чернігівської області складає близько 300 км і те, що у програмі туру запропоновано відвідування не лише туристичних об'єктів у м. Чернігів, а й у Чернігівській області, найоптимальнішим видом транспорту було обрано автобус. Для зручності

поїздки та можливості побачити та почути все під час екскурсій, нами була визначена кількість туристів – 24 особи. Так як ми вважаємо, що занадто велика група не дасть можливості повноцінно долучитися до особливостей побудови святих місць. Карту запропонованого маршруту «Хримова архітектура Чернігівщини», представлено на рис. 2.3.3.

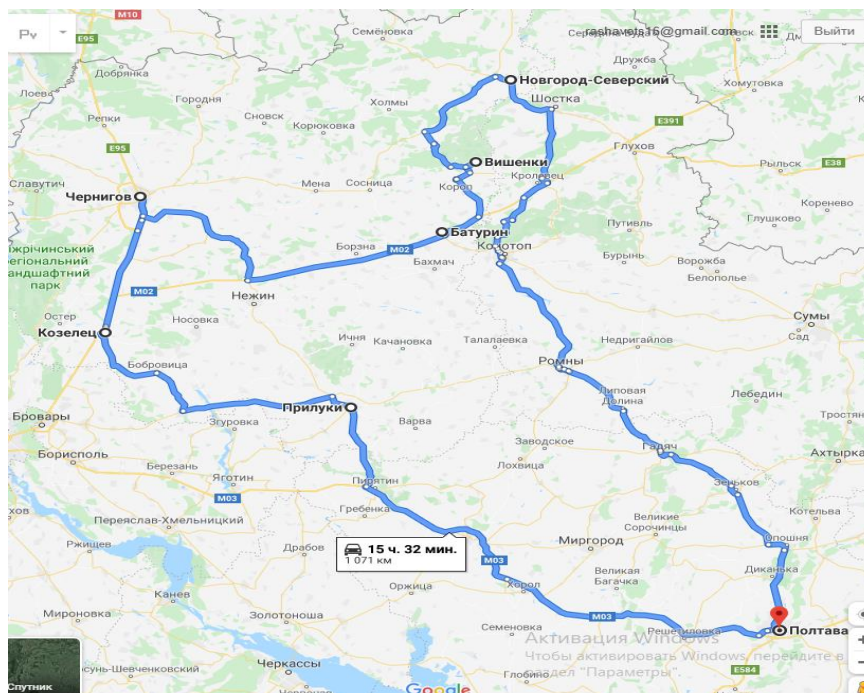

Рис. 2.3.3 Маршрут екскурсійного туру «Хримова архітектура Чернігівщини». Складено автором

Метою створення екскурсійного туру «Хримова архітектура Чернігівщини» є розширення, історико-наукових знань в області архітектури, розвиток загально-пізнавальних інтересів, дослідження історії своєї країни, підвищення рівня культури та освіченості та отримання задоволення від подорожі Україною. Основні туристичні об'єкти – храмові споруди м. Чернігів та Чернігівської області. Тривалість туру – 2 дні / 1 ніч. Кількість групи 24. Вид транспорту – автобус. Більш детальна характеристика культурно-пізнавального туру «Хримова архітектура Чернігівщини» представлена у додатках Б-Г.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє констатувати, що Чернігівська область має досить потужний ресурс для розвитку культурно-пізнавального туризму. Важливо лише забезпечити раціональне його використання з метою

популяризації цього різновиду туризму насамперед серед внутрішніх туристів. Також потребують вирішення виявлені ключові проблеми, до яких відносяться: недостатній рівень розвитку сучасної туристичної інфраструктури та індустрії гостинності області, неналежний рівень естетичної привабливості території, недостатнє маркетингове просування туристичного продукту на українському та міжнародному туристичних ринках, неналежний рівень обслуговування та якості надання туристичних послуг, недостатній рівень менеджменту туристичної сфери, інноваційного та кадрового забезпечення, а також слабка координація дій між усіма зацікавленими суб'єктами та організаціями міст та ОТГ щодо формування та позиціонування сучасного туристичного продукту. У роботі нами розроблено комплекс заходів направлених на їх вирішення та усунення. З метою популяризації культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області слід розробляти цікаві туристичні тури, які будуть привабливі для потенційних туристів. З цією метою нами розроблено новий власний туристичних маршрут «Хорова архітектура Чернігівщини». Запропонований культурно-пізнавальний тур «Хорова архітектура Чернігівщини» є організованим, плановим, груповим, розрахованим на групу туристів від 20 до 60 р., дводенний тур вихідного дня, автобусним, з елементами пішохідних прогулянок, круговим.

Вважаємо, що впровадження комплексу зазначених заходів дозволить забезпечити розвиток культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

За результатами проведеного дослідження можемо узагальнити такі висновки.

1. Чернігівська область є одним з найбільших за розмірами регіоном України, який знаходиться на північному сході та межує з Київською, Полтавською та Сумською областями, а також Білорусією та Російською Федерацією. Проведений аналіз показав, що у порівнянні з іншими регіонами Чернігівщина є одним з найменш відвідуваних туристами регіонів. Оскільки кількість обслуговуваних туристів у Чернігівській області разом з Херсонською та Кіровоградською областями є найменшим. Це все свідчить про невикористаний туристичний потенціал цього регіону. Сьогодні Чернігівщина багата різними невідомим об'єктами, які мають всі шанси стати магнітами для туристів. Слід лише консолідувати зусилля влади та бізнесу для реставрації занедбаних пам'яток, популяризації туристичного бренду Чернігівщини, маркетингу її визначних місць тощо.

2. У процесі розвитку культурно-пізнавального туризму бере участь три ключових суб'єкта: держава, яка створює відповідні умови для його розвитку, спеціальні заклади, які є зберігачами та продуцентами культурної спадщини, а також туристичні підприємства, які забезпечують формування та популяризацію культурно-пізнавальних туристичних продуктів. Нормативно-правова база формує правову базу розвитку туристичної діяльності в Україні та є досить розгалуженою. Умовно її можна розділити на загальну та спеціальну. Загальна включає низку нормативно-правових актів, головним серед яких є Конституція України, дія яких поширюється як на туристичну сферу в цілому, так і на інші галузі народного господарства. До спеціальної групи нормативно-правової бази відносяться ті, які мають безпосереднє відношення до культурно-пізнавального туризму.

3. Чернігівська область займає одне з перших місць серед усіх регіонів України за чисельністю об'єктів історико-культурної спадщини. На початок

2021 р. у Чернігівській області нараховувалося близько 9 тис. пам'яток історії та культури. Саме місто Чернігів віднесено до категорії історичних міст, що відповідно сприяє розвитку культурно-пізнавального туризму. Чернігівщина є одним з найбільш давніх регіонів, яку в різні часи заселяли різноманітні народи. На території Чернігівщини збережені пам'ятки монгольської епохи, домонгольської, Київської Русі тощо. Територія цієї області багата на різні історичні пам'ятки, які викликають туристичний інтерес. Потенціал Чернігівська область щодо розвитку культурно-пізнавального туризму має один з найбільших у порівнянні з іншими регіонами.

4. Чернігівська область має досить розгалужену та розвинену мережу музейних закладів, які є головним ареалом розвитку культурно-пізнавального туризму. За останніми даними в області діє близько 60 музеїв, з них лише два є приватними, а інші – державними. Частина з них створені на базі окремих підприємств, установ, навчальних закладів. За кількістю музейних закладів та цінних історико-культурних знахідок, які зберігають у них Чернігівська область займає одне з перших місць серед усіх регіонів країни. Головна цінність музейних закладів Чернігівщини полягає у тому, що в них зберігається велика кількість історичних, культурних та археологічних пам'яток, які є унікальними та мають високу історичну, культурну та туристичну цінність. На більшості музейних закладах, їх археологи, наукові співробітники не припиняють своєї пошукової діяльності та через розкопки розкривають інтригуючі таємниці.

5. Сама Чернігівщина має статус області з високим рівнем національного історичного значення, що обумовлено наявністю великої кількості цінних історичних об'єктів. Туристів приваблюють зазначені об'єкти та стимулюють їх до подорожі Чернігівщиною. Згідно цього можемо констатувати, що наявна ресурсна база Чернігівської області дозволяє на її території розвивати культурно-пізнавальний туризм. Також важливого значення для розвитку цього різновиду туризму має наявність відповідних ареалів та кластерів.

6. Основою розвитку культурно-пізнавального туризму є формування туристичних кластерів. На даний час у Чернігівській області сформований лише

один кластер – «Кластер водного туризму», який у планах має на меті також популяризацію культурно-пізнавального туризму. Також у планах Чернігівської ОДА створення двох нових туристичних кластерів – «Південного» та «Північного», які покликані забезпечити одночасно розвиток культурно-пізнавального та екологічного туризму в цьому регіоні. Учасниками новоствореного кластеру можуть стати: безпосередньо державні органи влади, суб'єкти туристичної діяльності, рекламні агенції, заклади розміщення та ресторанного бізнесу, виробники сувенірної продукції та інші зацікавлені сторони. Сприяє розвитку культурно-пізнавального туризму наявність на території Чернігівщини значної кількості туристичних ареалів.

7. Проведений аналіз дозволяє констатувати, що Чернігівська область має досить потужний ресурс для розвитку культурно-пізнавального туризму. Важливо лише забезпечити раціональне його використання з метою популяризації цього різновиду туризму насамперед серед внутрішніх туристів. Також потребують вирішення виявлені ключові проблеми, до яких відносяться: недостатній рівень розвитку сучасної туристичної інфраструктури та індустрії гостинності області, неналежний рівень естетичної привабливості території, недостатнє маркетингове просування туристичного продукту на українському та міжнародному туристичних ринках, неналежний рівень обслуговування та якості надання туристичних послуг, недостатній рівень менеджменту туристичної сфери, інноваційного та кадрового забезпечення, а також слабка координація дій між усіма зацікавленими суб'єктами та організаціями міст та ОТГ щодо формування та позиціонування сучасного туристичного продукту. У роботі нами розроблено комплекс заходів направлених на їх вирішення та усунення. З метою популяризації культурно-пізнавального туризму в Чернігівській області слід розробляти цікаві туристичні тури, які будуть привабливі для потенційних туристів. З цією метою нами розроблено новий власний туристичних маршрут «Храмова архітектура Чернігівщини».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрушенко В. Ю. Значення та розвиток територіально-рекреаційної системи завдяки туризму / В. Ю. Андрушенко // Розвиток економічної системи в умовах глобалізації: Матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Вінниця, 2014. – С.87-90.
2. Антоненко, І. Я. Історико-культурна спадщина Чернігівської області: стан та перспективи розвитку / І. Я. Антоненко, Ю. М. Котюх // Ефективна економіка. – 2017. – № 12. – С. 66-74.
3. Відкрийте для себе туристичні напрямлення Чернігова. URL: https://www.tripadvisor.ru/Tourism-g298051-Chernihiv_Chernihiv_Oblast-Vacations.html (дата звернення: 18.05.2021).
4. Геопортал адміністративно-територіального устрою України. URL: <https://atu.gki.com.ua/ua/karta#map=6//50//30&&layer=8906587201596708-1,100//7376316114267884-1,100> (дата звернення: 13.04.2021).
5. Герасименко В. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія // В.Г. Герасименко. – Одеса: ОНЕУ, 2016. – 262 с.
6. Герасименко В.Г. Державне регулювання сфери туризму України в контексті процесів євроінтеграції / В.Г. Герасименко, О.Л.Михайлюк . – К.: ФОП Гуляєва В.М., 2019. – 332 с.
7. Господарський кодекс України від 16 березня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 16.04.2021).
8. Давиденко І. В. Основні компоненти туристично-рекреаційного потенціалу / І. В. Давиденко // Соціально-економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку в Україні та світі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Дніпропетровськ: НО «Перспектива», 2014. – Ч. 2. – С. 49-52.
9. Давиденко І. В. Туристичні кластери як напрям регулювання туристичного бізнесу / І. В. Давиденко // Причорноморські економічні студії. – 2018. – Вип. 28(1). – С. 68-72.

10. Департамент культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської обласної державної адміністрації. Офіційний веб-сайт. URL: <http://cg.gov.ua/index.php?id>. (дата звернення: 11.05.2021).
11. Департамент культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської ОДА. Про обласну туристичну асоціацію. URL: <https://dkult.cg.gov.ua/index.php?id=420338&tp=0> (дата звернення: 18.04.2021).
12. Історико-культурна спадщина чернігівської області: стан та перспективи розвитку. URL: <HTTP://WWW.ECONOMY.NAYKA.COM.UA/?OP=1&Z=5854> (дата звернення: 08.05.2021).
13. Каленюк І. С. Соціальні аспекти розвитку рекреації та туризму в Україні / І. С. Каленюк, Т. М. Котенко // Демографія і соціальна економіка. – 2016. – №2 (27). – 90-101.
14. Кластер водного туризму «Мандрівки на плотах». URL: <https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty/aktyvnyi-vidpochynok/item/272-ho-klaster-vodnoho-turyzmu-mandrivky-na-plotakh> (дата звернення: 29.04.2021).
15. Козловський Є.В. Правове регулювання туристичної діяльності: навч. посіб. / Є.В. Козловський. – Київ: ЦУЛ, 2015. 272 с.
16. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.04.2021).
17. Корж Н. В. Управління туристичними дестинаціями: підручник / Н.В. Корж, Д. І. Басюк. – Вінниця: «ПП«ТД Едельвейс і К», 2017. – 322 с.
18. Кривень О. В. Рекреаційно-туристичні кластери як ефективний інструмент реалізації державної політики у рекреаційній сфері / О. В. Кривень, І.Б. Назаркевич // Науковий вісник НЛТУ України. – 2019. – Т. 29, № 4. – С. 57-61.
19. Логвин М.М. Історико-культурна спадщина як чинник розвитку регіональної туристичної дестинації / М.М. Логвин, Н.М. Карпенко, П.В. Шуканов // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2019. – Випуск №4 (21). – С. 393-399.

20. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О.О. Любіцева. – Київ : «Альтерпрес», 2015. – 436 с.
21. Марченко Є.Е. Розвиток туристичного господарства / Є.Е.Марченко, П.В. ШУканов // Актуальні питання розвитку науки та забезпечення якості освіти у XXI столітті : тези доповідей XLIV Міжнародної наукової студентської конференції за підсумками науково-дослідних робіт студентів за 2020 рік (м. Полтава, 30–31 березня 2021 р.) : у 2 ч. – Полтава : ПУЕТ, 2021. – Ч. 2. – С. 253-255.
22. Музеї Чернігівщини | Museums of Chernihiv region. URL: <http://museum.cult.gov.ua/muzeji-zapovidnyky-memorialni-kompleksy-chernihova-ta-chernihivskoji-oblasti/> (дата звернення: 14.05.2021).
23. На Чернігівщині визначилися з «туристичними магнітами». URL: <https://www.unian.ua/tourism/news/turizm-na-chernigivshchini-yaki-turistichni-napryamki-rozvivatimut-u-chernigivskiy-oblasti-novini-11139110.html> (дата звернення: 03.05.2021).
24. Національний військово-історичний музей України. URL: <http://nvimu.com.ua/filii/index/1> (дата звернення: 10.05.2021).
25. Обласна цільова Програма розвитку туризму в Чернігівській області на 2021-2027 роки. URL: <https://chor.gov.ua/component/k2/item/10363-pro-zatverdzhennia-oblasnoi-tsilovoi-prohramy-rozvytku-turyzmu-v> (дата звернення: 18.04.2021).
26. Оголошено фотоконкурс «Селфі на Чернігівщині». URL: <http://pik.cn.ua/46229/ogolosheno-fotokonkurs-selfi-na-chernigivshchini/> (дата звернення: 06.05.2021).
27. Опанасюк, Н. А. Державне регулювання туризму в Україні: правові форми, засоби та моделі / Н. А. Опанасюк, А. Г. Охріменко // Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі : колективна монографія. – Луцьк, 2018. – С. 17-37.
28. Офіційний сайт Головного управління статистики у Чернігівській області. URL: <https://www.chernigivstat.gov.ua/> (дата звернення: 11.04.2021).

29. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.04.2021).

30. Перелік об'єктів культурної спадщини національного значення, які заносяться до Державного реєстру нерухомих пам'яток України / Додаток до постанови Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2009 р. № 928. URL: <http://www.spadshina.com.ua/index.php?SID=23&itemID=376>. (дата звернення: 10.04.2021).

31. Погуда Н. В. Стратегічні напрями розвитку туризму у Чернігові / Н.В.Погуда, О. В. Чухіна // Економіка та держава. – 2019. – № 1. – С. 95-99.

32. Природно-заповідний фонд Чернігівської області. URL: https://cg.gov.ua/web_docs/1/2016/03/docs/kniga_pzf.pdf (дата звернення: 18.05.2021).

33. Природно-заповідні об'єкти. URL: <https://chernihivregion.travel/turystychni-objekty/pryrodo-zapovidni-objekty> (дата звернення: 18.05.2021).

34. Про державний кордон України: Закон України від 04 листопада 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text> (дата звернення: 12.02.2021).

35. Про Загальнодержавну програму збереження та використання об'єктів культурної спадщини: Закон України від 20 квітня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1692-15#Text> (дата звернення: 12.02.2021).

36. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 17.04.2021 р).

37. Про культуру: Закон України від 16 липня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 12.02.2021).

38. Про музеї та музейну справу: Закон України від 26 червня 1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.02.2021).

39. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 09 вересня 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15#Text> (дата звернення: 12.02.2021).

40. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 25 жовтня 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 11.04.2021).

41. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 11.04.2021).

42. Про порядок виїзду із України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21 січня 1994 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text> (дата звернення: 13.04.2021).

43. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 21 січня 1994 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text> (дата звернення: 15.04.2021).

44. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text> (дата звернення: 18.04.2021).

45. Про рекламу: Закон України від 03 липня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.04.2021).

46. Про страхування: Закон України від 07 березня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.04.2021).

47. Про схвалення стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження КМУ від 16.03. 2017 № 168-р. База даних «Урядовий портал». КМ України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501> (дата звернення: 28.04.2021).

48. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р., № 324/95. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр> (дата звернення: 15.04.2021).

49. Регіональна схема екологічної мережі Чернігівської області. URL: https://chor.gov.ua/images/Razdely/Norm_docum/Rishennia/7_sklykannia/8_sessiya/Regionalna_shema_oblasti.pdf (дата звернення: 18.05.2021)

50. Реєстр програми Культура. Туризм. Регіони. URL: https://ucf.in.ua/m_programs/5f8048d50aa0bb6e4665c9b3/register?type=rating (дата звернення: 05.05.2021).

51. Рейтинг туристических фирм Чернигова. URL: <https://www.turpravda.ua/%D0%A2%D1%83%D1%80%D1%84%D0%B8%D1%80%D0%BC%D1%8B/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D0%B2-%D1%81%D1%82%D1%803/> (дата звернення: 01.05.2021).

52. Романова А. Соціально-економічні особливості розвитку туристичної індустрії в Чернігівській області / А. Романова // Проблеми і перспективи економіки та управління. – 2016. – № 3 (7). – С. 65-72.

53. Самойленко А. О. Роль туризму у світовій економіці / А.О. Самойленко // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 20. – С. 72-76.

54. Стан туризму в Чернігівській області. URL: <http://monitor.cn.ua/ua/monitoring/39585> (дата звернення: 08.05.2021).

55. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 р.: Розпорядження КМУ від 16 березня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.03.2021).

56. ТОП-5 місць Сіверщини, які радить відвідати Ukraïner. URL: <https://chernihivregion.travel/novyny/item/1291-top-5-mists-sivershchyny-iaki-radyt-vidvidaty-ukraïner> (дата звернення: 16.05.2021).

57. Туризм та відпочинок у Чернівецькій області у 2018 році. URL: http://www.cv.ukrstat.gov.ua/publiy/2018/tyr/zb/TYR_2018_.pdf (дата звернення: 17.04.2021).

58. Туризм та відпочинок у Чернівецькій області у 2019 році. URL: http://www.cv.ukrstat.gov.ua/publiy/2019/tyr/zb/zbir_TYR_2019.pdf (дата звернення: 17.04.2021).

59. Туристична галузь Чернігівщини. URL:
<https://cg.gov.ua/index.php?id=1756&tp=0> (дата звернення: 13.04.2021).
60. Туристичний досвід Чернігівщини. URL:
<https://nsirogozy.city/articles/104739/turistichnij-dosvid-chernigivschini-yak-navkolo-spilnoi-meti-obyednalisya-zusillya-gromad-vladi-biznesu> (дата звернення: 13.04.2021).
61. Туристичний інформаційний центр Чернігова. URL:
<https://chernihiv.travel/ua> (дата звернення: 04.05.2021).
62. Чернігів стародавній – вартість послуг. URL:
<https://oldchernihiv.com/vartist-poslug/> (дата звернення: 27.04.2021).
63. Чернігів стародавній. URL: <https://oldchernihiv.com/vartist-poslug/>
(дата звернення: 11.04.2021).
64. Чернігівська область. URL:
<https://sites.google.com/site/pzfond/cernigivska-oblast> (дата звернення: 18.05.2021).
65. Чернігівщина туристична. URL: <https://chernihivregion.travel/> (дата
звернення: 05.05.2021).
66. Щербакова Н.О. Особливості формування та розвитку туристичних
кластерів / Н.О. Щербакова // Економіка та управління на транспорті. – 2016. –
Вип. 3. – С. 92-96.
67. UNWTO. URL: <https://www.unwto.org/> (дата звернення: 17.05.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А

Перелік

пам'яток культурної спадщини національного значення Чернігівської області, занесених до державного реєстру
нерухомих пам'яток України

№ п.п.	Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Вид пам'ятки	Охоронний номер	№ та дата рішення про взяття під охорону
			м. Чернігів			
1.	Успенський собор	XII—XVII століття	вул. Князя Чорного, 1	пам'ятка історії, архітектури	250043/1-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
2.	Комплекс споруд Єлецького монастиря	XII—XVII століття	вул. Князя Чорного, 1	пам'ятка історії, архітектури	250043-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
3.	Дзвіниця Успенського собору	XVII століття	вул. Князя Чорного, 1	пам'ятка історії, архітектури	250043/2-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
4.	Північні келії	XVI—XVII століття	вул. Князя Чорного, 1	пам'ятка історії, архітектури	250043/3-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
5.	Східні келії	XVI—XVII століття	вул. Князя Чорного, 1	пам'ятка історії, архітектури	250043/4-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
6.	Південно-західні келії	XVI—XVII століття	вул. Князя Чорного, 1	пам'ятка історії, архітектури	250043/5-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
7.	Мури та брами	XVII століття	вул. Князя Чорного, 1	пам'ятка історії, архітектури	250043/6-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929

№ п.п.	Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Вид пам'ятки	Охоронний номер	№ та дата рішення про взяття під охорону
8.	Садиба письменника і громадського діяча М. М. Коцюбинського	кінець XIX - початок XX століття	вул. Коцюбинського, 3	пам'ятка історії	250003-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
9.	Комплекс споруд Троїцько-Іллінського монастиря	XI—XIX століття	вул. Л. Толстого, 92е	пам'ятка історії, архітектури	250044-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
10.	Троїцький собор	XVII століття	вул. Л. Толстого, 92е	пам'ятка історії, архітектури	250044/1-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
11.	Дзвіниця Троїцького собору	XVIII століття	вул. Л. Толстого, 92е	пам'ятка історії, архітектури	250044/2-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
12.	Введенська церква	XVII століття	вул. Л. Толстого, 92е	пам'ятка історії, архітектури	250044/3-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
13.	Північно-східні келії	XVII—XVIII століття	вул. Л. Толстого, 92е	пам'ятка історії, архітектури	250044/4-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
14.	Південні келії	XVII—XVIII століття	вул. Л. Толстого, 92е	пам'ятка історії, архітектури	250044/5-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
15.	Південно-західні келії	XVII—XVIII століття	вул. Л. Толстого, 92е	пам'ятка історії, архітектури	250044/6-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
16.	Будинок архієрея	XVIII століття	вул. Л. Толстого, 92е	пам'ятка історії, архітектури	250044/7-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
17.	Могила поета і байкаря Л. І. Глібова	1893 рік	вул. Л. Толстого, монастир Св. Трійці	пам'ятка історії	250005-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928

№ п.п.	Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Вид пам'ятки	Охоронний номер	№ та дата рішення про взяття під охорону
18.	Могила письменника і громадського діяча М. М. Коцюбинського	1913 рік	вул.Л. Толстого, Болдина Гора	пам'ятка історії	250006-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
19.	Курган "Чорна Могила"	IX - XIII століття	вул. Пролетарська, 4	пам'ятка археології	250004-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
20.	Курганний могильник "Болдині Гори"	IX - XIII століття	урочище Болдині Гори	пам'ятка історії, архітектури	250002-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
21.	Дитинець літописного міста Чернігова	IX - XIII століття	урочище Вал	пам'ятка історії, архітектури	250001-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
22.	Городище "Ялівщина"	II тисячоліття - X століття до нашої ери, IX століття до нашої ери - IV століття, IX - XIII століття	урочище Ялівщина	пам'ятка археології	250007-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
			Бахмацький район			
23.	Пам'ятник жертвам Батуринської трагедії 1708 року	2004 рік	смт Батурин, вул. Партизанська	пам'ятка історії	250008-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
			Городнянський район			
24.	Городище "Городище"	IX століття до нашої ери - IV століття	с. Гніздище	пам'ятка археології	250009-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
25.	Городище "Городок"	IX століття до нашої ери - IV	с. Карпівка, урочище Городок	пам'ятка археології	250010-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928

№ п.п.	Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Вид пам'ятки	Охоронний номер	№ та дата рішення про взяття під охорону
		століття, V - IX століття				
			Ічнянський район			
26.	Городище	IX століття до нашої ери - IV століття	с. Городня	пам'ятка археології	250011-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
27.	Палацово-парковий комплекс "Качанівка"	1824—1902 роки	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
28.	Палац з двома флігелями (північним та південним)	1824—1853 роки	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/1-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
29.	Водогінна вежа	1866—1898 роки	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/2-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
30.	Північні служби	1830—1840 роки	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/3-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
31.	Південні служби	1830—1840 роки	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/4-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
32.	Альтанка М. І. Глінки	кінець XVIII століття, 1830 р.	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/5-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
33.	Георгіївська церква	1817—1827 роки	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/6-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
34.	Будівля господарська	70—80-ті роки XVIII століття	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/7-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929

№ п.п.	Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Вид пам'ятки	Охоронний номер	№ та дата рішення про взяття під охорону
35.	Парк	середина XVIII — кінець XIX століття	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/8-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
36.	Будинок електротехніка та механіка	друга половина XIX століття, 1911 р.	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/9-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
37.	Будинок електричної та водогінної станції	1898—1902 роки	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/10-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
38.	Корівник	середина XIX століття	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/11-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
39.	Хрещальня Георгіївської церкви	20-ті роки XIX століття	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/12-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
40.	Ризниця Георгіївської церкви	20-ті роки XIX століття	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/13-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
41.	Скульптурна композиція “Геральдичні Леви”	друга половина XIX століття	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/14-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
42.	Цегляна огорожа	друга половина XIX століття	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/15-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
43.	Парковий місток в балці “Пуста криниця”	1860—1870 роки	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/16-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
44.	Арковий місток неподалік “Романтичних руїн”	1860—1870 роки	с. Качанівка	пам'ятка історії, архітектури	250045/17-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929

№ п.п.	Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Вид пам'ятки	Охоронний номер	№ та дата рішення про взяття під охорону
45.	Церква Успіння Богородиці	1709 рік	с. Сваричівка	пам'ятка архітектури	250046-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
			Козелецький район			
46.	Городище-дитинець літописного міста Городець-на-Острі	IX - XIII століття	м. Остер	пам'ятка архітектури	250012-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
			Коропський район			
47.	Будинок, у якому народився революціонер-народник, винахідник М. І. Кибальчич	середина XIX століття	смт Короп, пров. М. Кибальчича, 18	пам'ятка історії	250013-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
48.	Городище "Городище"	IX століття до нашої ери - IV століття	с. Городище	пам'ятка археології	250014-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
49.	Городище "Радичівське-1" ("Пузир-Хутір", "Фостенське")	IX століття до нашої ери - IV століття	с. Радичів	пам'ятка археології	250015-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
			Корюківський район			Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
50.	Городище "Дротянка" ("Колядин")	IX століття до нашої ери - IV століття, IX - XIII століття	с. Буда	пам'ятка археології	250016-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
			Менський район			
51.	Миколаївська церква	1763 рік	с. Городище	пам'ятка історії, архітектури	250047-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929

№ п.п.	Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Вид пам'ятки	Охоронний номер	№ та дата рішення про взяття під охорону
52.	Покровська церква	1896 рік	с. Дягова	пам'ятка історії, архітектури	250048-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
53.	Покровська церква	1760 рік	с. Синявка	пам'ятка історії, архітектури	250049-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
54.	Городище	IX - XIII століття	с. Стольне	пам'ятка археології	250017-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
55.	Городище "Городок"	II тисячоліття - X століття до нашої ери, IX століття до нашої ери - IV століття, IX - XIII століття	с. Феськівка	пам'ятка археології	250018-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
			Ніжинський район			
56.	Будинок гімназії, де навчалися Л. І. Глібов, Є. П. Гребінка, М. В. Гоголь та інші видатні діячі	перша половина XIX століття	м. Ніжин, вул. Кропив'янського, 2	пам'ятка історії	250019-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
57.	Пам'ятник письменнику М. В. Гоголю	1881 рік	м. Ніжин, парк імені М. Гоголя	пам'ятка монументального мистецтва	250020-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
58.	Кургани "Близнюки" (2)	II тисячоліття до нашої ери - X століття до нашої ери, IX століття до	с. Богданівка	пам'ятка археології	250021-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928

№ п.п.	Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Вид пам'ятки	Охоронний номер	№ та дата рішення про взяття під охорону
		нашої ери - IV століття				
59.	Курган "Висока Могила"	II тисячоліття до нашої ери - X століття до нашої ери, IX століття до нашої ери - IV століття	с. Курилівка	пам'ятка археології	250022-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
			Новгород-Сіверський район			
60.	Микільська церква	1720 рік	м. Новгород- Сіверський, вул. Коротченка, 18	пам'ятка історії, архітектури	250050-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 № 929
61.	Група стоянок "Пушкарі" (20)	1,5 млн. - 10 тис. років до нашої ери	с. Пушкарі	пам'ятка історії, архітектури	250023-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
62.	Група стоянок "Смячка" (20)	IX - VII тисячоліття до нашої ери	с. Смяч	пам'ятка історії, архітектури	250024-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
63.	Городища "Західне" і "Східне"	IX століття до нашої ери - IV століття	с. Юхнове	пам'ятка історії, архітектури	250025-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
			Носівський район			
64.	Поселення "Струга"	II тисячоліття - X століття до нашої ери, IX століття до нашої ери - IV століття, IX - XIII століття	с. Дослідне	пам'ятка історії, архітектури	250026-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928

№ п.п.	Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Вид пам'ятки	Охоронний номер	№ та дата рішення про взяття під охорону
65.	Городище	IX століття до нашої ери - IV століття	с. Плоске	пам'ятка археології	250027-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
			Ріпкинський район			
66.	Курганний могильник	X століття	с. Клонів, урочище Поруб	пам'ятка археології	250028-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
67.	Комплекс пам'яток літописного міста Любеча	IX - XIII століття	смт Любеч	пам'ятка археології	250029-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
68.	Городище I літописного міста Листвена	IX - XIII століття	с. Малий Листвен	пам'ятка археології	250030-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
69.	Городище II літописного міста Листвена	IX - XIII століття	с. Малий Листвен	пам'ятка археології	250031-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
70.	Поселення	IX століття до нашої ери - IV століття, IX - XIII століття	с. Сибереж	пам'ятка археології	250032-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
			Сосницький район			
71.	Садиба кінорежисера, письменника О. П. Довженка	кінець XIX - перша половина XX століття	смт Сосниця, вул. Довженка, 2	пам'ятка історії	250033-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
72.	Городище "Туличів Городок"	IX століття до нашої ери - IV століття	с. Козляничі	пам'ятка археології	250034-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
			Срібнянський район			
73.	Могила кобзаря Остапа Вересая	1890 рік	с. Сокиринці	пам'ятка історії	250035-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928

№ п.п.	Найменування пам'ятки	Датування	Місцезнаходження	Вид пам'ятки	Охоронний номер	№ та дата рішення про взяття під охорону
			Талалаївський район			
74.	Городище "Замок" ("Гуляй-Городок") літописного міста Глебля	IX - XIII століття, XIV - XVII століття	с. Красний Колядин	пам'ятка археології	250036-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
75.	Курганний могильник "Вигон"	IX - XIII століття	с. Липове	пам'ятка археології	250037-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
			Чернігівський район			
76.	Садиба родини Лизогубів	початок XIX століття	смт Седнів, вул. Т. Шевченка, 11б	пам'ятка історії	250038-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
77.	Городище літописного міста Сновська	IX - XIII століття, XIV - XVII століття	смт Седнів	пам'ятка археології	250039-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
78.	Городище "Коровель"	V - IX століття, IX - XIII століття	с. Шестовиця	пам'ятка археології	250040-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
			Щорський район			
79.	Городище "В'юнище"	IX століття до нашої ери - IV століття, V - IX століття, IX - XIII століття	с. Хотуничі	пам'ятка археології	250041-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928
80.	Поселення "Городок II"	II тисячоліття - X століття до нашої ери	с. Хотуничі	пам'ятка археології	250042-Н	Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09.2009 № 928

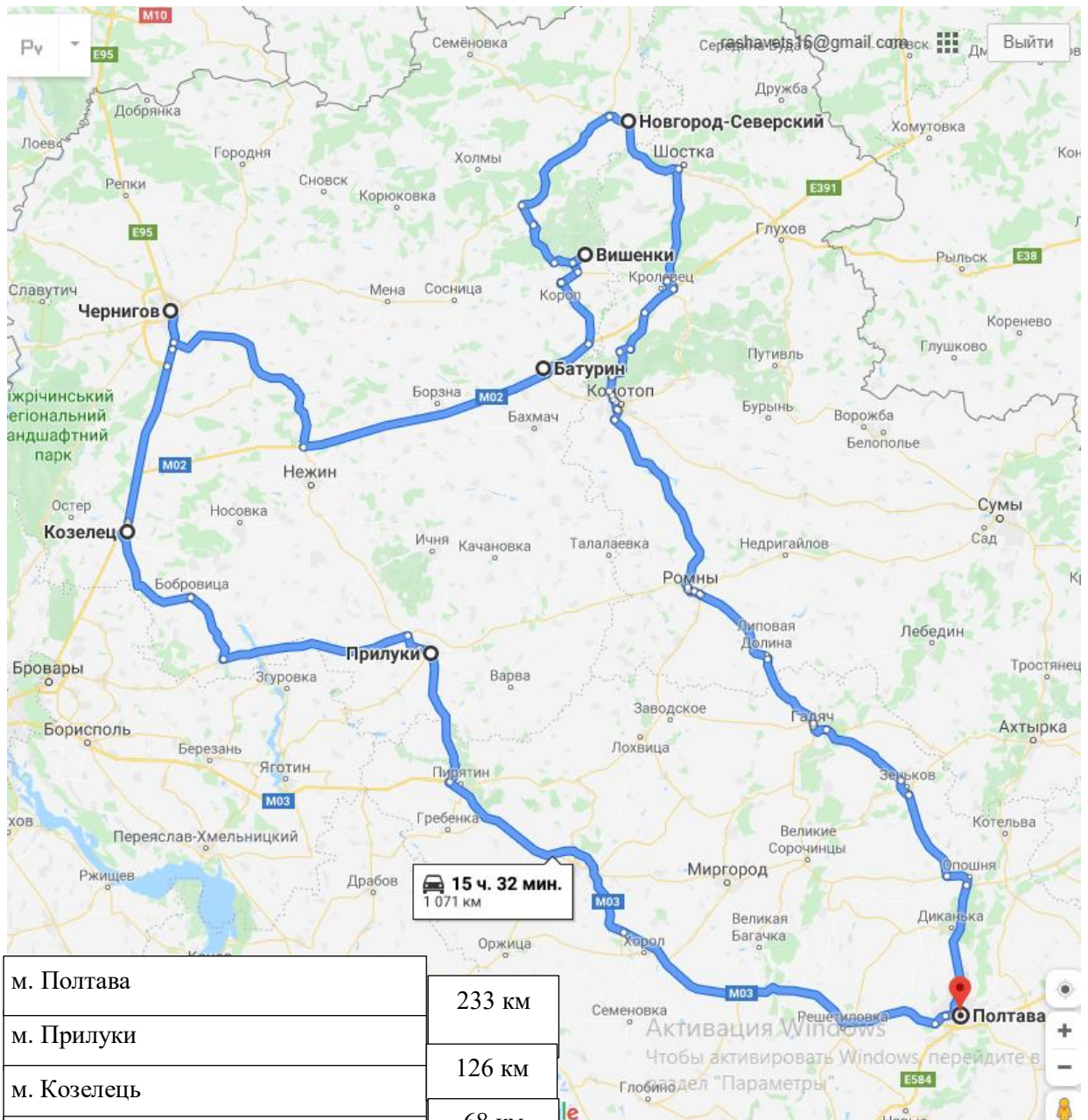
Додаток Б

Програма екскурсійного культурно-пізнавального туру «Храмова архітектура Чернігівщини»

Час	Заходи
1-й день	
05:30 -05:55	Зустріч туристів в автобусі
6:00 – 08:45 (233 км)	Переїзд з м. Полтава до м. Прилуки
08:45 – 09:45	Служба в Трьохсвятительській церкві м. Прилуки
09:45 – 11.30 (126 км)	Переїзд з м. Прилуки до м. Козелець
11:30 – 12:30	Екскурсія Собор Різдва Пресвятої Богородиці
12:30 – 13:30 (68 км)	Переїзд з м. Козелець до м. Чернігів
13:30 – 14:00	Поселення в готелі «Профспілковий»
14:00: 14:30	Обід в кафе ресторану «Профспілковий»
14:30 – 14:45 (1,1 км)	переїзд до П'ятницької церкви
14:45 – 15:30	Екскурсія в П'ятницькій церкві
15:30 – 15:45 (1,1 км)	Перехід від П'ятницької церкви до Єлецького Успенського монастира
15:45 – 16:30	Екскурсія Єлецьким Успенським монастирем
16:30 – 16:50 (1,5 км)	Перехід від Єлецького Успенського монастиря до Антонієвих печер
16:50 – 17:35	Екскурсія Антонієвськими печерами
17:35 – 17:45	Перехід від Антонієвих печер до Троїцького Собору
17:15 – 18:00	Екскурсія в Троїцькому Соборі
18:00 – 19:00	Вечеря в ресторані «Колиба»
18:00 – 21:00	Вільний час
21:00 -	Повернення до готелю, ночівля
2-й день	
8:00 – 8:30	Сніданок в кафе ресторану «Профспілковий»
8:30 – 9:00	Виселення з готелю
9:00	Збір у мікроавтобусі
9:00 – 11:00 (154 км)	Переїзд з м. Чернігів до м. Батурин
11:00 – 12:00	Екскурсія Крупицьким Свято-Миколаївським жіночим монастирем
12:00 – 12:30	Обід в кафе «Старий Батурин»
12:30 – 13:30 (54 км)	Переїзд з м. Батурин до с. Вишеньки
13:30 – 14:15	Екскурсія в Успенській церкві
14:15 – 15:45 (62 км)	Переїзд із с.Вишеньки до м. Новгород-Сіверський
15:45 – 16:30	Екскурсія в Спасо-Преображенському монастирі
16:30 – 22:30 (355 км)	Повернення до м. Полтава
22:30	Орієнтовний час прибуття до м. Полтава

Додаток В

Карта екскурсійного маршруту «Храмова архітектура Чернігівщини»

м. Полтава	233 км
м. Прилуки	126 км
м. Козелець	68 км
м. Чернігів	154 км
м. Батурин	54 км
с. Вишеньки Чернігівської області	62 км
м. Новгород-Сіверський	355 км
м. Полтава	

Додаток Г

Витрати на харчування під час проведення екскурсійного туру

Назва закладу	Ціна в грн на 1 особу	Вартість за всю групу, грн
Обід в кафе готелю «Профспілковий»	100	2400
Вечеря в ресторані «Колиба»	120	2880
Сніданок в кафе ресторану «Профспілковий»	55	1320
Обід в кафе Старий Батурин»	80	1920
Разом	355	8520

Розрахунок собівартості екскурсійного туру «Храмова архітектура Чернігівщини»

Витрати	Вартість за одиницю, грн	Ціна, грн за 1 особу	Вартість в грн. на групу
Транспорт	10 грн. за 1 км	43,83	1052,00
Проживання	185 грн.	185,00	4440,00
Харчування	Сніданок – 55 грн	355,00	8520,00
	Обід 1– 100 грн		
	Обід 2 - 80 грн		
	Вечеря – 120 грн		
Екскурсійні витрати		19,58	470,00
Разом витрат		603,42	14482,00
Витрати на рекламу та просування туру		41,67	1000,00
Ціна за тур		645,08	15482,00